

TANULMÁNYOK

MARTON GÉZA

Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről*

II.

10. O. Sz. Joffe docens könyve, mint címe („Felelősség a szovjet polgári jogban”)¹ is jelzi, szélesebben határolja körül tárgyalási anyagát, mint *Matvejev* professzoré, azonban a két könyv jórészt fedi egymást, mert hiszen *Matvejev* is kénytelen a vétkesség mellett a polgári jogi felelősség egyéb elemeire is kiterjeszkedni, így az ismertetés sem kerülhet el bizonyos fokú ismétléseket. Viszont azonban enyhíti ezeknek a kénytelen ismétléseknek súlyát az a körülmény, hogy Joffe könyve az ismétlődő anyagnál is nyújt rendszerint új szempontokat és így alkalmat a megbeszélésekre.

A könyv a polgári jogi felelősség fogalmának ideológiai alapon való fejtegetésével kezdődik. E fejtegetéseknek itt csak eredményeit adhatom a szerző összefoglalása nyomán. (17/23.) Eszerint a szovjet polgári jogi felelősség jellemzője az, hogy

1. a felelősség nem más, mint a polgári jog szabályainak megsértésére kirótt *szankció*, mely a *meggyőzés* (uhjezsgyenie) és az *állami kényszer* kilátásba helyezése által kíván a szabálysértések csökkentésére hatni;

2. a felelősség alapja a jogsértő magatartásnak *társadalmi elítélése*, illetőleg ha erre szükség nincs, mert a felelős személy magatartása megrovás alá nem esik, a jogsértő *ösztönzése* a társadalom érdekeit szolgáló cselekvésre;

3. a felelősség a megsértett életviszonyok *visszaállításának* formájában (a jogsértőre *hátrányos következmények* megállapításában) jut kifejezésre, aminek célja és rációja az, hogy a szocialista társadalmi viszonyok normális fejlődésének feltételeit és a viszonyok szereplőinek a kommunizmus szellemében való *nevelését* biztosítsa. Ez a nevelő tendencia, mutat rá a szerző, odáig megy, hogy bizonyos esetekben, ahol a felelősségrevonásnak az adott helyzet szerint nem volna védelemre érdemes védettje, mert ez is megrovás alá esik (pl. törvénybeütköző ügyletből beállott gazdagodás visszaköveteléséről van szó), akkor a védelemre érdemetlen visszakövetelő igénye éppen a nevelő célzat kedvéért az államra száll át. (Szptkv. 147., 149. szakasz. — 15/21. o.)

Mivel a kártérítés a kárt (= a társadalmi vagyon csökkenését) volta-
képpen nem szünteti meg, fő feladat a gazdasági fegyelem megerősítése, ami

* Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének I. kötet 1. számában megjelent tanulmány befejező része.

¹ A könyv a szerkesztő „megjegyzése” szerint a jogi főiskolák elméleti és gyakorlati dolgozói, aspiránsai és hallgatói részére készült. — A jelen cikk szövegében zárjel közt található lapszámra utaló számok közül az első az eredeti könyv, a második a kézirat magyar fordítás lapszámát jelzi.

a jogsértések és a belőlük eredő károk létrejöttét csökkenti. Ennél játszik nagy szerepet a polgári jogi felelősségrevonás, mégpedig a teljes jóvátétel formájában. (25/37. o.) Ugyanez egyúttal lehetővé teszi az önálló elszámolású vállalatok termelékenységének hatásos ellenőrzését, ami nagy megelőző hatással bír.

E programpontokból kitűnik, hogy a szerző, éppen úgy, mint Matvejev tette, a polgári jogi felelősség területét egyedül a *jogsértésekből* eredő kár megtérítésére korlátozza. Hogy ez egyoldalú felfogás, mely csak hiányos következtetésekre vezethet, azt már Matvejev könyvének tárgyalásánál próbáltam kimutatni. Bizonyára ez ad tápot a szerzőnek arra a további, Matvejevével szintén egyező álláspontjára, hogy a felelősség alapja, legalább normális alapja, csak a vétkesség lehet, így néha a jogsértés és a belőle folyó felelősség fogalma mögött mindig ott lappang a vétkesség gondolata. Az ezen az alapon álló elméleti gondolkodó azonban nem látja már azokat a további jogpolitikai szempontokat, amelyek a vétkességi felelősség mögött is ott szerepelnek, mint ennek is kiformáló, szabályozó (súlyosító vagy enyhítő) elemei, csupán ennek uralkodó alapelve, a prevenció mellett, melyet a szerző egyedül ismer el ilyennek, elhalványulnak, mint a telihold mellett a gyengébb fényű csillagok, de teljes világossággal tűnnek fel ott, ahol a holdfény nem zavarja a látást: ha az elméleti kutató bevonja vizsgálódása körébe a felelősségi jog egész területét, azokat az alakzatokat is, ahol a prevenció elvnek nincs talaja, mert a felelősség nem jogsértésből eredt, így vétkességről és prevencióról beszélni sem lehet.

A szerző ebben az állásfoglalásában azonban nem is következetes. Mint Matvejev is, egyfelől ragaszkodik ahhoz a tanhoz, hogy a kommunista nevelés erkölcsi alapon nyugvó eszköze csak a vétkességi alapon nyugvó felelősségtétel lehet, mert csak ez *ösztönzi* a szocialista polgári jogviszonyokban szereplő személyeket az őket terhelő kötelezettségek becsületes, jóhiszemű teljesítésére — anélkül, hogy az *egyéni kezdeményezést* elfojtaná —, amit a vétkességi elv nyugati profétái a vétlen felelősség rovására már régóta hirdetnek — anélkül, hogy a jelentősebb vállalatokra már száz év óta bevezetett tárgyi felelősség ezt az ellenvetést igazolná, így például a légi közlekedésnek a maximumig fokozott felelőssége a repülőforgalmat káprázatosan gyors fejlődésében akadályozni tudta volna. Másfelől azonban — Matvejevvel ebben is egyezően — elismeri, hogy a vétkességi felelősség „nem öncél”, hanem „ha bizonyos meghatározott viszonyok közt ennek az elvnek alkalmazása nem biztosítja a kívánt célok elérését, el kell tőle térni és el kell ismerni a vétlen felelősséget”. (29/44. o.) (A szerző a veszélyes üzemek tárgyi felelősségére gondol.) Az elvből azonban nem enged. Az eltérés szerinte csak akkor engedhető meg, ha „a normális szabályok alkalmazása az adott körülmények között a személy vagy a társadalom egésze érdekeinek semmiképp nem igazolható megsértését jelentené”.

A szerző sem bocsátkozik azoknak az elveknek kielemezésébe, melyek így szerinte is elég erősek arra, hogy ama „bizonyos körülmények között” az egyeduralkodó elv uralmát megtörjék. Nem méltatja figyelmére annak az objektivista irodalomnak eredményeit, mely — mint láttuk — a cári orosz irodalomban is eléggé élénk visszhangot keltett. Pedig ennek az irodalomnak leszűrődött eredményeiben lehetett volna találni ennek a „rendellenes” felelősségnek megokolására is alkalmasabb argumentumokat, mint a ma már meghaladott „veszélyességi” elvet, elsősorban éppen abban a *megelőzési elvben*, amelyet az az objektivista irodalom csupán a vétlen felelősség

igazolására képezett ki, de amelyet a legújabb szovjet tan nagyon helyesen szélesített el az egész polgári jogi felelősség általános vezérelvévé — csak abban hibázva, hogy érvényét, mint a szerző is teszi, csak a vétkességi felelősség körére akarja szorítani, nem ismerve fel annak a *Beweisnotstand*-nak gyakorlati és elméleti jelentőségét, amit megint csak az az objektivista irodalom (*Exner*) emelt ki. Gyakorlati szempontból véleményem szerint éppen ez a nagyvállalatoknál óriássá növekvő bizonyítási szorult helyzet, melyben a kívülálló sértett van a nagyvállalat átláthatatlan gépezetével szemben, teszi azt, hogy vele szemben el kellett ejteni a vétkességnek szinte hebizonyíthatatlan követelményét. De nem vonja le a szerző fent ismertetett 1. tételének (hogy a polgári jogi felelősség = szankció) következményeit sem. A szankció alkalmazása a mai jogokban egyéniesítést kíván. Ezt az egyéniesítést van hivatva szolgálni éppen és nagy súllyal a szerző egyetlen alapelve, a vétkesség, de mellette — éppen olyan súllyal — a szerző által szintén figyelemre nem méltatott *érdekelv*, valamint a nagyvállalatoknál rendszerint meglevő *nagyobb teherbíróképesség* szempontja is, amelyet a szovjet ptkv. is magáévá tett. (Ptkv. 406. sz.)

Mindezek a szempontok nagyobb rugalmasságot, belsőbb igazságosságot adnának a polgári jogi felelősségi rendszernek, mint azt az egyedüli prevenció-elv tudja tenni, ezért nézetem szerint egy szocialista állam jogrendszerében még inkább helyet kell foglalniok, mint egy kapitalista rendszerben. A *Beweisnotstand*ra nézve kézzel fogható bizonyossága ennek az állításnak az önálló elszámolású állami vállalatok léte, melyeket a törvényhozás egyenesen azzal a cézzal hívott létre mai formájukban, hogy a maximumig felcsigázott felelősségükkel a hibajelző (az egyébként megfoghatatlan vétkességet regisztráló) vészsip szerepét játsszák. Az *érdekelv* nélkül (a *Merkel*-féle *überwiegendes* [szoziales] *Interesse* elve nélkül) pedig a Ptkv. 406. szakasza meg sem érthető,² valamint csak ez tud adni választ a szovjet munkatörvényben is feltalálható rendelkezésekre, melyek a dolgozóknak munkájuk végzése közben történő károkozásait lényegesen enyhébb elbírálás alá utalják a kártérítés rendes szabályainál.

77. A könyv második fejezete a *felelősség alanyairól* szól. (34/77. o.) Ennek három §-a közül csak az utolsóhoz, a jogi személyek felelősségével foglalkozóhoz lesz észrevételem, mert a két előző § (az állami szocialista gazdasági szervezetek jogi személyiségének problémájával, illetőleg a természetes személyekkel mint a felelősség alanyaival foglalkozó) nem vet fel vizsgálódásaim körébe tartozó kérdéseket.

A jogi személy felelősségének kérdését, ezt az egyik legkritikusabb pontot, mely a vétkességi tan elégtelenségét a burzsoa elméletben is szinte kézzel foghatóan mutatta meg, a szocialista jogban még súlyosabbá teszi az önálló elszámolású állami vállalatok léte. A szerző joggal elhárítja a szovjet elméletben is felmerült azt a felfogást, mely ezeket a vállalatokat egyszerűen az állammal azonosítja, ami arra a visszatetsző eredményre vezetne, hogy ha a bíróság egy vállalat terhére vétkességet állapít meg, akkor „a jogsértés elkövetésében a szovjet államban megszervezett egységes össznépi közösséget

² A szovjet Ptkv. 406. szakaszának szabályát az újabb szovjet elmélet igyekszik csupán a Nep korszakára szánt érvényű, ma már elhanyagolható szabállyá degradálni. (Vö. újabban Halфина, Joffe könyvének recenziójában. *SzGP*. 1955. 7. sz. 134. és köv. o. 2. jegyzetnél.)

kellene vétkesnek deklarálni". (63/102. o.) Így a vétkességi elv síkján a probléma teljesen a kapitalista jogok vitakeretében merül fel: miként lehet megkonstruálni egy valóságos léttel nem bíró „személy” vétkességét? — Nem esoda, ha a szerző sem tudja ezt a megoldhatatlan kérdést megoldani.

Azzal kezdi, hogy elhárítja — szerintem is helyesen — a burzsoa elméletben ismert azt a szükségfogást, mely különbséget tesz a jogi személy „szervei” és egyéb alkalmazottai ténykedése között. Az előbbiek tényei és ezekben elkövetett vétkessége a jogi személy ténye és vétkessége, az utóbbiaké a jogi személyre idegen ténykedés és vétkesség, amit csak a „szervek” vétkessége (in eligendo, inspiciendo) kapcsol össze magával a jogi személlyel. (64/103. o.) Ezt a megkülönböztetést egyébként újabban a szovjet Legfelső Bíróság gyakorlat is elejtette.³ — Hasonlóképpen elhárítja *Halfina* konstrukcióját is, mely szerint a jogi személy vétkessége már adva van egyszerűen annak a kötelességének megsértésével, hogy tevékenységét úgy szervezze meg, hogy azzal másnak kárt ne okozzon. (65/105. o.) Ennél a felfogásnál ugyanis a vétkesség egyszerűen egybeesnék a jogellenességgel, ami magát a vétkességfogalmat formálissá degradálná. Ezenfelül ez a konstrukció nem talál a nagyszámú alkalmazottakra, akik csak végrehajtó és nem szervező tevékenységet fejtenek ki, így az ezek hibáiért való felelősség megint csak a culpa in eligendo, inspiciendo fogásán át vezetne a szervező funkcionáriusokhoz és rajtuk keresztül a jogi személyhez.

A járható utat a szerző abban véli megtalálhatni, hogy a jogi személyt egyszerűen egy *kollektívának* tekinti: állami vállalatnál az összes dolgozók közösségének a főnök vezetése alatt, szövetkezeteknél az összes kolhoztagok együttségének, mikor a tagok feladatuk körében végzett cselekménye egyszerűen magának a jogi személynek cselekményeként tekinthető, így ez utóbbi nem *másnak* cselekményéért és vétkességéért, de a *magáéért* felel, úgy, mint az egyes egyén. Itt tehát a kár, melyért felelni kell, gyakran nem is egy meghatározott dolgozó cselekményéből és vétkességéből ered, hanem egy munkafolyamat összes láncszemeinek összeműködéséből és hibájából. Az egyes dolgozó, aki a jogi személlyel szemben fennálló belső (munkajogi) kötelességét is megsértette, ezért természetesen külön felel a munkaadóval szemben. (66/106. és 107. o.)

Ezzel a konstrukcióval szemben azonban szintén felmerül a kérdés, hogy mennyivel meggyőzőbb ez, mint az imént idézett s a szerző által is elhárított burzsoa tan a szerv vétkességének azonosításáról a jogi személy vétkességével, hiszen a szerző még csak jobban kiterjeszti azt a fikciót, amely a burzsoa tanban rejlik: kiterjeszti a szervekről a jogi személy összes végrehajtó közegeire, le az utolsó éjjeliőrig. Erre a felfogásra méginkább talál a szerző saját (a burzsoa tanra célzó) megállapítása, hogy „a vétkességnek ilyen fogalma nem illeszthető be a szovjet felfogásba, mert ... a vétkesség elsősorban lelki kapcsolat a személy és annak jogellenes magatartása között”. De kiterjeszti a szerző és kiterjesztette a Legfelső Bíróság is, mert az élet szükséglete parancsolja a kiterjesztést: a jogi személynek (közelebbről: a vállalatnak) felelnie kell minden neki dolgozó egyén ténykedéséért.

Amire a vétkességi tan nem tud választ adni, az kézzelfogható a tárgyfelelősség nézőpontjáról. Miért felel a vállalkozó embere károkozásaiért éppe úgy, mint a sajátjaiért? — Azért, mert ezek a károk az ő üzemével kapcsola-

³ Szovj. polg. jogi tankönyv II. XVI. 7. § 2.

tosan, az ő érdekében folytatott tevékenység folytán merültek fel, márpedig minden aktivitás tartozik viselni érvényesülésének költségeit (*Merkel—Mataja*). Ez áll kisüzemre — nagyüzemre egyaránt. A kisüzemnél a főnök ellenőrzési lehetősége legfeljebb nyomatékosabbá teszi a felelősségi követelményt azzal, ha ebben maga is vétkes volt, de nem zárja ki akkor sem, ha nem volt. Viszont a nagyvállalatnál a Beweisnotstand áll a maga nagy súlyával az alapul szolgáló érdekelv háta megett — s ez a szocialista termelésben a mindennapos eset —, hozzá ez a szempont sok esetben még támogatást nyer a nagyvállalat fölényes teherbíróképességében is a károsultéhoz viszonyítva.

Az alkalmazott ellen visszaforduló kereset megint csak az érdekelv irányítása szerint alakul — természetesen az eltérő helyzetnek megfelelően eltérő eredménnyel. Itt ugyanis a felek között már a kapitalista világban is érdekkölcsönösség, a szocialista társadalomban pláne érdekközösség is van. Mindkét fél érdekelt, de a kettő közül az elsődleges érdek, a kezdeményezés, az irányítás, az ügy feletti uralom mégis a vállalatnál van meg; a munkavállaló szerződőféli minőségében csupán munkabére erejéig érdekelt (kapitalista rendben egyedül így, szocialista társadalomban állampolgári minőségében a munka eredményességében is), a Beweisnotstand is jórészt elesik, mivel a munka itt többnyire a vállalat szakszerű felügyelete alatt folyik: itt tehát helye van a vétkességre enyhített felelősségnek, melyet a munkavállaló jelentékenyen gyengébb teherbíróképessége még tovább gyengíthet, mint ezt a szovjet munkatörvény rendelkezései is bölcsen előírják.

A szerző csak mellékesen említi azt az előzőkkel összefüggő kérdést, hogy mi történjék azzal a kárral, melyet a dolgozó nem a rábízott feladattal szorosan összefüggőleg, csak a feladat végzése alkalmával okozott (pl. a bádgozó vállalat embere eldobott cigarettájával tüzet okoz, a szerelő munkás lopást követ el). Abból, hogy az előző pontnál a kárnak szorosan a munkatevékenységhez tartozását követeli, valamint idevonatkozó példáiból (70/113. o.) úgy látszik, hogy az ily károkért való felelősséget elhárítja — amit nem mernék helyeselni. Pláne nem megokolt ez a szerző formulája szerint, hogy ti. a kollektíva tagjainak cselekménye = a jogi személy cselekménye. Az okozati kapcsolat megvan: a tettes megbízatás folytán jutott abba a helyzetbe, hogy a kárt elkövetesse. Mint másutt⁴ kifejtettem, ezt a német eredetű különböztetést: a megbízás *körében* és azzal *kapcsolatban* okozott kár között, nem lehet kategóriaalkotónak tekinteni. A két eset között legfeljebb a bírói mérlegelés tehet — az adott eset körülményei szerint — különbséget. Az égő cigarettájával tüzet okozó munkás gazdáját alig fogja felmenteni, a tolvaj munkását talán igen, a gyilkosét valószínűleg.

72. A következő (III.) fejezetben (78/127. — 109/178. o.) a jogellenes magatartásról, ennek tárgyáról és formáiról van szó.

A jogellenesség fogalmát a szerző nemcsak a norma, de a norma által védett jogviszony megsértésében látja (78/127. o.), ami természetes, hiszen az absztraktnál normát csak konkrét megnyilvánulásán át lehet megsérteni. A lényeg azonban nyilván a norma sérelmén van egy olyan elméletben, mint a szerzőé is, mely a civiljogi felelősségben is szankcióeszközt lát a jogalkotó kezében. Erre mutat az is, hogy a szerző — helyesen — lehetségesnek tartja a polgári jogi felelősségrevonás terén (a büntetőjogtól eltérően) az analóg jogalkalmazást (83/133. o.), ami világosan utal arra, hogy a norma sérelmére helyezi a súlyt.

⁴ Szladits, M. *Magánjog* IV. 75. § 912–3. o.

Ellenben elhárítja egyes szovjet írók nézetét,⁵ akik hajlamosak a szocialista együttélés szabályainak megsértését jogi jelentőségű sérelemként is fel fogni és a tartózkodóbb nézethez csatlakozik, mely szerint az alkotmány 130. cikke azzal, hogy a polgároknak kötelességükké teszi a szociális együttélés szabályainak megtartását, még nem emeli ezeket a szabályokat jogszabályok rangjára. Az alkotmány szerinte nemcsak jogparancsokat, de erkölcesparancsokat is tartalmaz, amelyek azonban kötelező jelleggel csak akkor bírnak, ha jogi norma kifejezetten utal rájuk, amikor ennek a normának kiegészítő részévé válnak. (89/140. o.)

Ezt a felfogást nem tudnám osztani. Ha már burzsoa törvénykönyvek, köztük olyan konzervatív jellegű is, mint a német BGB, de mellette az újabbak általában, tudták a morális kötelességek szándékos megsértését felelősségi alapul elfogadni, érthetetlen előttem, miért ne tehetné ezt a szovjet jog éppen azoknak a kötelességeknek megsértése esetén, melyeket a törvényhozás annyira fontosaknak és védelemre érdemeseknek nyilvánított, hogy alaptörvényébe felvette őket.

E fejezet tartalmából kiemelem még a következőket:

A szerző a *nemtevéssel* előidézett károkozásokról szól, amikor a törvény bizonyos személyek vagy vállalatok terhére kármegelőző kötelességet ír elő (pl. munkásvédelmi rendszabályokat), esetleg mentési tevékenységet. Hiányolom, hogy ezek között a szerző nem említi éppen a leggyakoribbat és legfontosabbat: a károsult kárelhárítási kötelezettségét, ami a szovjet jogban is megvan s ami nélkül a károsult igényének ez a megszorítása értelmesen meg nem magyarázható.

Kitér ellenben a szerző a szovjet irodalomban is megtárgyalt, de még ott is folyékony állapotban levő annak a kérdésnek fejtegetésére, hogy mennyiben lehetne ezt a segélynyújtási, kárelhárítási kötelezettséget kiterjeszteni, általánosítani a polgári jogban. A szerző értesítése szerint ezt a gondolatot *Agarkov* professzor vetette fel az 1938. évi polgári jogi tankönyvben, ahol az alkotmány 130. cikkével ellenkezőnek, ezért jogellenesnek minősítette annak az úszni tudó embernek magatartását, aki a folyóban a part közelében fuldoklónak nem nyújtott segítséget. Idézve M. O. *Reihel* cikkét,⁶ aki egyenesen javasolja ily értelmű kártérítési kötelesség felvételét a ptkv.-be, viszont elhárítva Sz. I. *Vilnyanszkij* ellenkező érveit,⁷ aki „kényszeraltruizmust” lát e rendelkezésben, a szerző maga is elismeri a kérdés nehézségeit, a legnagyobb óvatosságot ajánlja a bíró felelősségméréséklő jogának teljes megadását. (102/158. o.)

⁵ Ilyenekül idézi *Agarkovot*, aki szerint „az adós köteles a kötelem teljesítésénél a kellő gondosságot tanúsítani és a társadalmi kötelesség és a szociális együttélés szabályai által megkívánt erőfeszítéseket kifejteni” (*Össz.-szöv. Jogt. Intézet Tájékoztató Bulletinje* 1. sz.); E. A. *Fleisicet* (*Személyes jogok a Szovjetunió és a tőkés országok polgári jogában*. 1941. 121. o.), aki a személyes jogok védelméről beszél a törvénnyel vagy a szociális együttélés szabályaival ellenkező cselekményekkel szemben; T. Sz. *Haszkinat* (*A szerződésen kívüli kárért való felelősség alapelvei* — autoreferat. 1949.), aki szerint „a szocialista együttélés szabályait” — legalább a kártérítési felelősség körében — „a szovjet szocialista jog forrásainak kell tekinteni”.

⁶ *A kölcsönös segítségéről és a jóhiszemről a polgári jogban*. SzGP. 1948. 10. sz.

⁷ *A bírói gyakorlat jelentősége a polgári jogban*. *Össz.-szöv. Jogt. Intézet Tud. Füzetek* IX. f.

⁸ Szóval a szerző nem megy tovább e kérdésben *Novickij* professzornak magyarul is megjelent könyvében (*Az érdekek közössége a szovjet polgári jogban*. M. ford. 1953. 58. és köv. o.) foglaltaknál. E könyvről nem tesz említést.

Végül ebben a sorozatban tárgyalja (105/162. és köv. o.) a szovjet gyakorlatban felmerült azt a kérdést, hogy ki viselje a két szerződő fél közül azt a kárt, mely a szerződés teljesítésének a terv megváltozása folytán beállott lehetetlenülése következtében a vállalkozó fél terhére beállott (költségek, előkészületek). Sz. I. *Aszknazij* ugyanis amellet foglalt állást,⁹ hogy ezeket a károkat vissza kell hárítani a megrendelő félre, mint akinek üzemében a kár-ok előállott. Ezzel szemben *Venediktov* professor¹⁰ és G. N. *Amfityeatrov*¹¹ a károkat a vállalkozó terhén tartják meghagyandóknak. A gyakorlat azt a közvetítő megoldást választotta, hogy ha mindkét vállalat ugyanazon felső szerv hatósága alá esik, akkor a kárt hagyja az azt tényleg elszenvedett vállalat terhén; ha más-más felső szerv alá tartoznak, akkor visszahárítja a megrendelő félre. A szerző helyesli ezt a megoldást azzal az érveléssel, hogy ha mindkét fél felső hatósága változtatja meg a tervet, akkor annak teljesítése és a teljesítés elfogadása jogellenessé válna. Így eselnék a megtérítés kérdése. Ellenben ha csak az egyik fél fennhatósága változtatta meg a tervet, „ez nem foszthatja meg a másik felet a szerződésből eredő jogaitól”. Ez a megokolás téves, hisz a megváltozott terv teljesítése az első terv szerinti szolgáltatással szintén nem lenne jogszerű teljesítés. A kérdésben *Aszknazij* álláspontja a logikus és egyben méltányos: a tervben történt akár kényszerű, akár ötlet-szerű változtatást a megrendelő fél csupán a maga rovására eszközölheti. Handeln auf eigene Gefahr! A maga belső ügyét intézze el a saját felső szervével, ez nem tartozik a másik félre.

Ha a szerző nem állami vállalatok, de például szövetkezetek, vagy éppen egyéni szerződő felek közt vizsgálta volna a kérdést, bizonyára nem jutott volna el mostani döntéséhez.

13. A következő (IV.) fejezetben (110—202/179—326. o.) a *vétkesség* tárgyalására tér a szerző. A fejezet terjedelme is jelzi, hogy ebben van a könyv centrális problémája. A részletek kritikai tárgyalásához azonban feltétlenül szükségünk van arra, hogy ismerjük a szerző állásfoglalását az okozatosság kérdésében, melyet ő — nem éppen meggyőző helyességű sorrendben — a következő, V. fejezetben vesz sorra. Ezért előbb ezzel kell megismerkednünk.

Az *okozati összefüggés* kérdésében a szerző — az általánosan követett szovjet felfogással egyezően — elhárítja mind az adekvát okozatosság, mind a feltételek egyenjogúságának tanát — mindkettőt joggal —, de viszont elutasítja a szovjet elméletben újabban divatba jött tant is, mely az Engels-féle megkülönböztetés alapján „szükségszerű” és „véletlenszerű” okozati összefüggés közt téve különbséget, a felelősséget a „szükségszerű” okozati kapcsolathoz köti, a „véletlenszerűt” pedig kizárja.

Pontosabban szólva, magát az említett filozófiai megkülönböztetést a szerző is elfogadja azzal a magyarázattal, hogy ha az okok láncolatában csupán két egymáshoz kapcsolódó szemet veszünk figyelembe, akkor ezek kapcsolata vagy csupán szükségszerű, vagy csupán véletlenszerű lehet, viszont az eredmény létrehozásában, ahol számtalan láncszem hat közre, ezek közt egyesek szerepelhetnek szükségszerű, mások véletlen előfeltételekként. (221/356. o.) Az uralkodó felfogás, mondja, nem vezethet a probléma gyakorlatilag kielégítő

⁹ A polgári jogi felelősség néhány kérdése. A leningrádi egyetem jogi karának Tud. Füzetek, IV. 179. o.

¹⁰ Szerződési fejelem az iparban. 1935.

¹¹ A szovjet gazdasági jog kérdései. 1933.

megoldására, mert szűk. Nem elég ugyanis a felelősséget a szükségszerű okozati kapcsolat eseteire szorítani és mentesíteni azt a részt, aki átlátta a véletlen okozati kapcsolat lehetőségét is saját cselekvősege és a bekövetkezett eredmény között. Utal a büntetőtörvénykönyv azon rendelkezéseire, melyek büntetést szabnak olyan magatartásokra, amelyek csupán bekövetkező káros eredményeket vonhatnak maguk után. (223—228/364. o.) Utal továbbá arra, hogy e tan hívei kénytelenek vagy tagadni a véletlen okozás előreláthatóságát, vagy azonosítani az előrelátott okozati kapcsolatot a szükségszerű okozatossággal. Végül hibáztatja, hogy e tan a felelősség alapító okozatosságnak csak egy fokozatát ismeri, holott a törvény ismeri a felelősség kimérésénél az okozás különböző fokait. (Ez utóbbinál a szerző nyilván az okozás laikus felfogásából indul ki, mely az okozásba rejti el a beszámíthatóságot is. Ez utóbbinak ugyanis vannak fokozatai, az okozatosságnak nincsenek: ez vagy van, vagy nincs.)

A szükségszerűség és véletlenszerűség helyett tehát más kritériumokat keres és ezeket a *lehetőség* és a *valóság* kategóriáiban véli megtalálni. A bírónak szerinte nem típusesetek nyomán kell eljárnia, hanem a konkrét eset vizsgálata alapján kutatnia, hogy „a lehetőséget valósággá változtató körülményként jelentkezett-e jogszerűtlen emberi magatartás”, mert ekkor „késéskívül olyan feszültségű okozati kapcsolattal állunk szemben, amely a felelősség alapjául szolgálhat és kell is hogy szolgáljon”. (228/365. o.) Ennek a „feszültségnek” megítélésére ajánlja a szerző először magának a bekövetkezett eredménynek „fizikai és társadalmi tulajdonságai” szerint való mérlegelését (halál, vagyonpusztulás, elmaradt haszon stb.); másodszor az ügy körülményeinek teljes felderítését, harmadszor „a feltárt körülmények szerepének értékelését azon feltételek összességében, melyek az eredmény bekövetkeztéhez vezettek, összevetve ezek okozó erejét a beállott eredmény természetes és társadalmi tulajdonságaival”. (? — 229/367. o.) — Egyszerűbben kifejezve: a bírónak megállapított okozati viszony alapján a törvényhozónak a törvényben kifejezésre juttatott intenciói szerint kell mérlegelnie az esetet.

E kijelentés ismét csak arra mutat, hogy a szerző a jogpolitikai értékelést az objektív okozati mozzanatban akarja elrejtteni quasi ellensúlyozásként annak, hogy viszont a tisztán tárgyi okozásfogalmat a véletlenszerűség belekeverésével, ami csak szubjektív szemléleten alapulhat, megrontja. Maga is beismeri, hogy az ő felfogása „ugyanazon módszertani előfeltételeken nyugszik, mint a véletlen és szükségszerű okozás elmélete”. (233/373. o.)

A *nemtevése okozatosságát* tagadó nézettel szemben a szerző igenlő értelemben foglal állást. Idevonatkozó irodalmi áttekintést mellőzve, az ő saját nézetét a következőkben foglalhatom össze. A nemtevése „mint anyagi, meghatározott formája az ember részvételének a társadalmi viszonyokban, befolyással van e viszonyok dinamikájára és ezért bizonyos társadalmi jellegű következményeket idéz elő”. E következmények azonban csak az illető megsértett társadalmi viszony oly résztvevőire nézve állhatnak be szerinte is, akiket a törvény bizonyos tevésekre kötelez, ami lényegében azt jelenti, hogy a felelősség igazi alapja itt nem az előállt eredmény *okozásában*, hanem az illető eredmény elhárítására szóló *kötelezettség nemteljesítésében* van. Igazi (= fizikai) okozás itt nincs. Ezt látja a szerző is, amennyiben — bár nem kifejezett helyesléssel, de kiérezhető szimpátiával és mintegy saját álláspontjának megerősítéséül — idézi E. A. *Fleisch* megállapítását,¹² hogy nemtevése esetén nem

¹² *Károkozásból és alaptalan gazdagodásból származó kötelmek.* 1951. 72. o.

reális, valóságosan fennforgó okozatosságról, hanem csupán „a tényeknek némileg már csak feltételezett okozati kapcsolatáról” van szó —, ami voltaképp az ő saját nézetének cáfolatát jelenti.

14. Visszatérve most már a *vétkesség* fejezetére, kezdi ezt a szerző a vétkesség fogalmának elemzésével (110—125/179—201. o.), kiindulva — természetesen — a determinizmus-indeterminizmus problémájából, melynél Engels ismert tételét veszi alapul: az akaratszabadság = hozzáértéssel való döntés lehetősége. Az ezáltal biztosított választási képesség az alapja a vétkességi felelőssétételnek, amihez kell közelebbről: a) hogy a tettes felismerte legyen az ő cselekménye (mulasztása) és a bekövetkezett eredmény közötti okozati kapcsolatot és b) felismerte egyúttal a bekövetkezendő eredmény társadalomellenes voltát. Utóbbinál a szerző, elhárítva azoknak a jogtudósoknak (főleg kriminalistáknak) nézetét, akik egyenesen a cselekmény jogellenességének tudatát kívánják meg, elegendőnek tartja a cselekmény társadalomellenességének felismerését még akkor is, ha a tettes abban a hitben van, hogy az illető magatartás jogilag megengedett. (Ez utóbbi tévedés szerinte csak akkor mentesít, „ha az a magatartás hasznosságába vetett hittel jár együtt”(!). (117/189. o.) — A jogszabály nemtudása a szerző szerint nem azért mentesít, mert ez a kifogás a felelősség alól való kibúvást könnyítené meg, hanem elvileg azért, mert a jogi normák alkalmazása nem függhet attól, hogy az ellenük cselekvőnek minő képze volt róluk. (Miért nem függhet ettől? — Nyilván azért, mert ez a kifogás a norma érvényét tenné tönkre az említett kibúvó révén.)

A fent tárgyalt követelmények (a—b) fennforgásának megkövetelése nem esik kétség alá a szándékosság eseteiben, de annál inkább felmerül a gondatlanság, különösen az ún. unbewusste Fahrlässigkeit eseteiben, melyek pedig a polgári jogi jogsértéseknél gyakoriak. A szerző elhárítja Antyimonovnak¹³ a burzsoa jogban is jól ismert konstrukcióját a „megelőző vétkességről”. (Aki tüzes lóra ül anélkül, hogy lovagolni tudna, felel a kárért.) Elhárítja azzal, hogy a vétkességi mozzanatnak magában a károkozó tényben kell lennie, nem egy megelőzőben (ami nyilván hibás érvelés, hisz a kár itt közvetlen folyománya volt a képtelenség tudatában való vállalkozásnak). Ehelyett a gondatlanság tényállásait három csoportra osztja: a tudatos gondatlanságéra, mikor a felelősségnek feltétlenül be kell állnia, a másik szélső csoportra, amikor a cselekvőnek semmi szemrehányást nem lehet tenni azért, mert nem ismerte fel a káros eredmény bekövetkezésének lehetőségét (azaz vétlen volt), amikor a felelősség elesik, és a középső harmadikra, amikor a tettesnek volt képze arról (absztrakt képzet), hogy a tényleg bekövetkezethez hasonló kárhatalások beállhatnak az ő magatartásából, de konkrét képze nem volt az adott esetben bekövetkezett kárról és annak oksági kapcsolatáról, amikor felelőssége ismét megáll, mert a cselekvő tudatának pozitív tartalma is volt a beállítható kárról való általános (absztrakt) képzetében, így abban, hogy mégis elkövette a cselekményt, megnyilvánult az ő társadalomellenes (a társadalom érdekeit lebecsülő) magatartása. (124/200. o.)

Ennek a szubjektíven felfogott konstrukciónak értékelésére alább térnek vissza annak a kérdésnek tárgyalásánál, hogy mihez kell mérnünk azt az absztrakt felismerést, amin a felelősség kérdése megfordul: a tettes személyes képességeihez-e, vagy egy tőle független típusmértékhez.

¹³ A károsult vétkessége a polgári jogsértéseknél. 1950. 89. o.

15. A következő szakaszban a vétkességi vélelmekről van szó, amelyek a szovjet elméletben, mint általában minden, a vétkesség elvén nyugvó felelősségi tanban, jelentős szerepet kapnak, szükségszerű folyományaképp annak a ténynek, hogy a vétkesség, ez a nehezen bizonyítható alapelem, nélkülök a civiljogi felelősséget nagyon fellazítaná. A szerző is sorompóba száll mellettük, vitába bocsátkozva K. Sz. *Jugyelszonnal*,¹⁴ aki helyteleníti a vétkességi vélelem alkalmazását a polgári jogban azon az alapon, hogy a vétkesség szerepe ugyanaz a polgári jogban, mint a büntetőben, ahol pedig a szovjet kriminalisták egybehangzó véleménye szerint éppen ellenkezőleg, a vétlenség vélelme az uralkodó. (138/220. o.) Ezt az érvelést a szerző azzal igyekszik megerősíteni, hogy gyakorlatilag lényeges különbség van a két szankció között: a vétkesség különböző foka szerint esetleg más-más szakasz alá minősülő bűncselekményeknél a vétkességnek más funkciója van, mint a mindig azonos polgári jogi szankció alá eső polgári jogi jogsértéseknél. — Ez azonban nem meggyőző argumentum. Dolust vagy akár durva gondatlanságot is nem szoktak bizonyított konkrét tényállási mozzanatok nélkül csak úgy vélelemként ráolvasni valakire, csak legfeljebb culpa levis-t, éppen hogy rá lehessen húzni az illetőre a megtérítési kötelezettséget. Teszem, valaki vigyázatlan mozdulatával testi sértést okoz másnak. A német prima facie Beweis tana szerint felelősség alá esik, míg vétlenségét ő maga nem igazolja, de büntetés alá nyilván nem eshet a vádló által végzett vétkességi bizonyítás nélkül. Miért? Mert a könnyebb és nem infamáló kártérítő szankciót lehet alkalmazni az okozóra vétkesség nélkül is, de az infamáló, súlyos büntető szankciót, amely éppen az erősen megnyilvánuló társadalomellenes érületet van hivatva üldözni, nem. Másként mondva: a vétkesség nem esszenciális eleme a polgári jogi felelősségi kötelelemnek. Vannak nyomós, józan megfontolások, melyek ezt nemcsak a vétkes jogsértés, de a vétlen okozás esetére is racionálisnak tüntetik fel, így a vétkességi vélelmek egyébként is kifogás alá eső fogását feleslegessé teszik. Ezek közé a megfontolások közé tartozik legközelebbiről a vétkesség bizonyításának nehézsége, amit itt egy futó megjegyzésében a szerző is felismer: „... a sértett kénytelen lenne olyan körülményeket is bizonyítani, amelyek bizonyítására egyáltalán képtelen, míg a jogsértő olyan körülmények bizonyítása alól is mentesülne, amelyek egyáltalán csak előtte lehetnek ismeretesek”. (136/217. o.) De főként ezek közé tartozik az a megfontolás, hogy még a bizonyítottan vétlenül okozott kár is inkább a vétlen okozó terhére hárítandó, mint a vétkesség gyanújával a nála kétségtelenül kevésbé terhelt károsultéra. Így a polgári jogi felelősség vétlenség nélkül is megáll.

A szovjetjog szempontjából különösen nem lehet itt figyelmen kívül hagyni, hogy a Ptkv. 403. és 117. szakasza, mint ezt már Matvejev könyvének tárgyalásánál kiemelttem (7. pont), a felelősséget elsődlegesen és teljes általánossággban az okozóra hárítja és a másodlagos (mentesítő) rendelkezésnél sem a cselekvő *vétlenségére* utal a kár felidézésében, hanem csupán — bár kissé határozatlanul — arra, hogy „nem tudta *elhárítani* a kárt” —, ami szószerinti értelmében nem a kár *felidézésében* való pozitív vétkességet emeli a felelőssététel esszenciális elemei közé, hanem a *kívülről jövő kár elleni védekezésben* (el nem hárításban) mutatkozó felróható mulasztást, aminek felróhatóságát egyébként itt — véleményem szerint is — a károsultnak, mint ez

¹⁴ A bizonyítás problémája a szovjet polgári jogban. 1951. 286. o.

irányban érdektelen adósnak, csupán saját képességeihez és az eset körülményeihez mért vétkessége szerint kell mérni.¹⁵ Az adós nem azért felel, mert a kárt pozitíve okozta, hanem mert elhárítási kötelességének nem tett eleget. (A mulasztás okozatosságának legfontosabb esete!) A mentőbizonyítás őt terheli. Semmiféle vélelemre szükség nincs.

16. A következő szakaszban a vétkességi tan kritikus pontjáról: a felelősség elhatárolásáról, azaz az erre szolgáló *vétkességi mérték* precizizálásáról van szó. Ez a határ természetesen a culpa, főleg a culpa levis területén keresendő, mert a dolus alapján való felelősség kétség alá nem esik, a culpa lata-n alapuló is csak ritka esetben.

A szovjet elmélet általában az átlagosan dolgozó és viselkedő szovjet állampolgár objektív mértéket fogadja el, bár vannak írók,¹⁶ akik — az átlagmérték nyílt elvetése nélkül — hangoztatják, hogy az átlagmérték *mellett* figyelemmel kell lenni az egyénnek sajátos körülményeire (egészségi állapot, kor, kulturális színvonal stb.), és főleg hogy az átlagmérték nem mentesítheti az átlagnál magasabb képességgel bíró egyéneket az átlagmértéket megütő, de a saját mértékükön alulmaradó magatartásukból eredő felelősségtől. (Így *Antyimonov* a jegyzetben idézett, előttem ismeretlen munkájában.)

A felfogásnak joggal veti ellen a szerző, hogy ez lényegileg az objektív mérték feladását jelenti. (146/231. o.) Viszont azonban az ő álláspontjának megint joggal lehet ellene vetni, hogy az objektív (absztrakt) átlagmértékhez ragaszkodás a vétkességi eszme teljes feladását jelenti azokra az egyedekre, akik az átlagon alul maradnak, részleges feladását azokra, kik az átlagon felül vannak. Tisztán morális szempontból nézve ugyanis az elsőek csakugyan nem vétkesek, az utóbbiak pedig csakugyan vétkesek. Gyakorlatilag azonban lehetetlen kibocsátani a felelősség alól az alulmaradókat ezért, mert ez nyílt kapu lenne a felelősség alól való kibúvársra a bizonyítási nehézségek révén, másfelől nagyon nehéz volna bevonni a mértéken felülieket egyrészt az itt is felmerülhető bizonyítási nehézségek miatt, de méginkább azért, mert a kiváló egyedek az ő külön megterhelésüket büntetésképp (*privilegium odiosum*) fogják fel, ami demoralizáló hatással lenne rájuk nézve. Jutalmazással lehet kiválókat nevelni, de büntetéssel (felelősségszigorítással) alig.

Az a törekvés, mely az idézett írónál arra irányul, hogy összehétköztetse egymással az összehétköztetlent: hogy figyelembe vegyék a tettes egyéni adottságait is, mégis megmentse a felelősséget az elsikkadástól, ismétlődik a szerzőnél is. Mint az ő előadásából kiveszem, *Antyimonov*-nak szerinte is „nem elég világos” állásfoglalása abban foglalható össze, hogy a cselekvő annak maximumát köteles adni, amire képes („Mindenki képességei szerint!”), de semmi esetre sem kevesebbet, mint amit az ügy, melyben tevékenykedik,

¹⁵ Ez a rendezés emlékeztet a Code civil-nek a szerződéses adós felelősségére vonatkozó 1147. szakaszában foglalt szabályozásra azzal az eltéréssel, hogy a Code-ban az elsődleges (a felelősséget rendelő) szabály még a vétkességi alapon áll, a másodlagos (kimentő) szabály ellenben a mentességet már egy meghatározott, konkrétan megjelölendő elháríthatatlan külső ok igazolásához köti. A szovjet törvény az elsőnél sem beszél vétkességről, tehát parancsa általános tárgyi felelősséget foglal magában, a másodiknál (az elhárításnál) sem. Ezt csak az elméletet követő gyakorlat (vagy a gyakorlatot követő elmélet) magyarázta bele. Külső okról kifejezetten nincs szó, de a szöveg szóhangzata arra utal.

¹⁶ Ch. I. Svarc, *A vétkesség jelentősége kárkötelmeknél*. 1939. 36. o.; B. Sz. Antyimonov, *A károsult vétkességének jelentősége polgári jogi jogsértés esetén*. 1950. 101. o.

megkövetel. — Az utóbbi tétel szemmel láthatóan üti az elsőt. Mi lesz, ha valakinek olyan helyzetben kell tevékenykednie (hirtelen felmerült esetben, pl. kárelhárító tevékenysége körében), amelyhez képességei elégtelenek? — Látható, hogy Antyimonov formulája csak megkerüli a kérdést, de nem ad választ. És éppen ilyen Joffe kísérlete is, hogy saját (Antyimonovéval egyező) tételét — miszerint a vétkesség a tettes pszichikai viszonya az eredményhez, fenntartva az objektív mértéket — mégis elfogadhatóvá tegye. Lapokra terjedő fejtegetések (147—152/232—244. o.) után, melyek nagyon világosaknak szintén nem mondhatók, a maga részéről ahhoz a megállapításhoz jut, hogy a bírónak ahhoz, hogy a vétkességet fennforgónak lássa, tanulmányoznia kell: 1. annak a *tevékenységnek természetét*, mellyel a jogsértést elkövették; 2. hogy megtartották-e azokat a követelményeket, melyek az illető tevékenység *objektív természetéből* folynak; 3. nem állt-e módjában a cselekvőnek *saját tulajdonságaira tekintettel* többet tennie, mint általában szükséges; 4. *felkészült-e az illető* az ügy teljes ismeretében a kérdéses tevékenység végzésére (*konkrét előrelátása*, vagy legalább a *jogsértés bekövetkeztetését általánosságban átfogó tudata* volt-e), végül 5. mérlegelnie kell a *konkrét helyzetet*, melynek keretében a tevékenység lefolyt. — Látnivaló, hogy ebben a sorozatban döntők a szubjektív mozzanatok. Az objektívek (1—2.) csak emezek közelebbi meghatározását szolgálják. Vagyis végeredményben Joffe is ahhoz a formulához jut el, mely szerint a bíró figyelemmel kell hogy kísérje, hogy egy absztrakt bonus paterfamilias miként viselkedett volna hasonló esetben, de a döntést végül is nem ehhez, hanem a konkrét alperesnek szubjektív képességeihez kell szabnia, amivel aztán a tényállásnak előbbi absztrakt vizsgálata nyilvánvalólag feleslegessé minősül. — Az a nem egészen világos formulázás, melyben a szerző a maga álláspontját összefoglalja: „A gondatlan vétkesség specifikuma abban áll, hogy az *pszichikai aktus*, mely csupán az *absztrakt előrelátás* területére korlátozódik” (158/241. o.), a szerző előző fejtegetéseivel (14. pont in fine) is összevetve, támaszt bizonyos kétséget az iránt, mintha az absztrakt előrelátás követelményével némi objektív elemet akarna bevinni a szerző a megítélésbe, azonban ez nem több látszathoz, hiszen az absztrakt képzei is az embernek arról, hogy egy bizonyos fajta magatartás társadalomellenes eredményre vezet-e vagy nem, éppúgy csak szubjektívek (a cselekvő képességeihez és tapasztalataihoz, műveltségéhez mérték) lehetnek, mint konkrét képzei. A kettő szembeállítás erőszakolt. Akinek absztrakt képzei nincs, annak konkrét képzei sem lehet, és viszont egy cselekmény csak a konkrét képzet alapján minősülhet „pszichikai aktus”-sá. Vagyis ezzel ott vagyunk Antyimonov szubjektív mértékénél, melyet a szerző elvet. A büntető bíró a maga súlyos szankeiójára tekintettel csakugyan kénytelen lesz azt a konkrét előrelátást kutatni, sőt ennél figyelembe fogja venni a kiváló egyedeknek felemelt képességeit is, mert az ő feladata szankeiójával a büntetési lelkületet utolérni, ami az utóbbi esetben esetleg fokozottabban mutatkozik meg. De mit csináljon a polgári jogi forgalom az ilyen változó ismérvek kezében? Hogy vizsgálja az a szerződés kötő fél, akinek a mai komplikált életviszonyok között lépten-nyomon van dolga előtte ismeretlen ügyfelekkel, hogy azoknak milyen konkrét vagy absztrakt előrelátóképességük van? — Az élet itt fix, tárgyi támpontokat kíván, akár pontosan a típusmérték alá esik az az ügyletfél, akár alatta marad, akár fölözi.

Ez nem jelenti azt, hogy a felelősség minden adósnál szükségképpen egyforma kell hogy legyen. Van különbség az adósok között is, de ez a külön-

ég nem az adósnak belső, rejtett, személyi (akarati) kvalitásában nyilvánul meg, hanem annak az életviszonynak tárgyi jellegében van adva, melyben a felelősség kérdése felmerült, mindenekelőtt abban az *érdekhelyzetben*, melyben az érdekelt felek az illető viszonyban éppen vannak, amelyben a kár felmerült. Az ügy ura (a *dominus negotii*) viselje a kár veszélyét, mely az ügyvel kapcsolatosan előállhat, ha az ügy az ő érdekét szolgálta, ami a tipikus eset, ha csak nem igazolja, hogy a kár nem az ő érdekkörébe tartozó, hanem abba kívülről beavatkozó s rá nézve az adott helyzetben el nem háríthatott ok-folyamat (természeti esemény vagy emberi, utóbbi esetben akár vétkes, akár vétlen magatartás) eredménye volt. Ilyen „idegen okozó” lehet az adósrá nézve éppen az ő hitelezője is. Az érdekelt figyelmen kívül hagyásával értelmes megoldást találni e kérdésben nem lehet.

Természetesen a jogsértésen alapuló felelősségi esetekben az érdekelt nem érintheti a nála sokkal inkább intenzív prevencióelv elsőbbségét. A károk megelőzését a közérdek parancsolólag követeli. Ez ismét tárgyi szempont, éppen úgy, mint a prevencióelv szolgáltatában álló Beweisnotstand szempontja is. Az érdekelt csak szabályozó segédelve lesz a prevencióelv által diktált felelősségkimérésnek. Ugyanez a szerep jut mellette a vétkességnek is. Mindkettőnek fennforgása erősíti a prevenciószükségletet, hiánya viszont enyhítőleg hat a felelősségkimérésnél (a vétkesség csak egyéb szociális megfontolások előfeltételeként). Ez a megállapítás nem érinti a két elv gyakorlati fontosságát és értékét. A kormányrendszer és a fékrendszer épp oly nélkülözhetetlen alkatrésze egy autónak, mint a motor. A Beweisnotstand szerepe pedig igazán csak egy olyan rendszerben lép teljes súlyával előtérbe, mely a vétkességi gondolatot tekinti a rendszer motorjának.

Említsük meg még, hogy ugyanerre az absztrakt és konkrét előrelátás különbségére akarja visszavezetni a szerző a vétkességi fokozatok, az enyhe és súlyos gondatlanság különbségét is. „Minél konkrétebb az eshetőleges következmények előrelátása — írja —, annál súlyosabbnak kell minősíteni a vétkesség fokát is.” (153/242. o.) Azt hiszem, ez egyoldalú különböztetés volna még akkor is, ha az absztrakt és konkrét előrelátás közti különbségtételt megállhatna. Maga a szerző mondja, hogy a kétféle gondatlanság közti különbség „tisztán mennyiségi”. Ezt a mennyiségi különbséget nem csupán egy alkat-elem szerepét játszó ismérv adhatja, de annak egyéb társadalmi és morális megítélése is.

17. A következő, 4. § -ban az egyáltalán nem találó „vegyes vétkesség”¹⁷ megnevezés alatt a sértett részvételét tárgyalja a szerző a felelősségviselésben. Megsejti, hogy „a sértett igen gyakran van bizonyos érintkezésben a jogsértéssel, legalábbis mint annak a vagyonnak tulajdonosa, melyben a kárt okozták” (156/247. o.), sőt felismeri azt is, hogy „a kár ilyenkor két személy : a jogsérelmet okozó és a sértett... magatartásának eredményeként következik be” (157/249. o.), de ezt a felismerést nem tudja értékesíteni, nem tudja levonni annak a ténynek következményeit, hogy ez a mindig ott lappangó „érintkezés” voltaképp az okozásban való közelebbi vagy távolabbi részvételt jelenti,

¹⁷ A szovjet gyakorlatban és elméletben használt ezt a hibás terminust erősen kifogásolja már Flejsic professzor is a *Szovjet polgári jogi tankönyvben* (II. köt. XVI. fejr. 13. §) azon a címen, hogy „egyik fél felelőssége és vétkessége nem »vegyülhet« a másikéval”, ami annyiból helyes, hogy a vétkességet mindig egyénileg kell értékelni akkor is, ha közös. De a sértett vétkessége akkor is fennforoghat, ha az okozás vétlen.

még akkor is, ha ez néha valóban csak annyiban mutatkozik, hogy a sértett vagyonában levő tárgy volt a jogsérelem közvetlen tárgya. (Ilyen elvékonyult „okozás” jelentkezhethet a másik oldalon is, mikor valakinek embere, állata, üzeme, gyermeke okozza a kárt.) — Ilyen felismerés persze csak az okozati kapcsolat természettudományi felfogása mellett keletkezhethet. Éppen ez is mutatja, hogy erre a természettudományi okfogalomra milyen nagy szükség van, mert hisz a sértett részvételének logikus rendszeri felfogását egyedül ez teszi lehetővé burzsoa és szovjet elméletben egyaránt. A sértett mindig épp oly együttokozója lévén a bekövetkezett káros eredménynek, mint a közvetlen tettes, rá ugyanazok a felelősségi elvek irányadók, mint amelyek az együttokozóra általában állanak — természetesen az ő részvételének sajátos módja szerint az együttokozásban. Ez a részvétel lehet teljesen egyenrangú a másik (vagy a többi) együttokozóéval, ahol ti. két vagy több önálló, egymástól független aktivitás összeütközéséből eredt a kár (pl. két autó összefutott), de lehet nem egyenrangú, ahol a sértett csak elszenvedte a másik jogellenes (szabálytalan) aktivitásából eredő kárt anélkül, hogy saját terhére ilyen jogellenesség (szabálytalanság) fennforogna. E megkülönböztetésnek az együttokozás tényállásában nincs nyoma a szerzőnél, pedig szembetűnő, hogy az említett esetkategóriákra más-más rendezés kívánatos.

Miután a sértett felelőségének kérdése elvileg csak a jogsértésből származó kárkötelmeknél merülhet fel, ahhoz, hogy a sértett felelőségéről beszélhessünk, szükséges az, hogy őt *jogellenes magatartás vádjá terhelhesse*. Miben állhat az ő jogellenessége?

Az imént említett első esetben a felelet egyszerű: ott az együttokozás szabályai normálisan működhetnek: a sértett magatartásának megfelelően fog osztozni a kárviselésben. A második esetben, ahol a kár a sértett részéről való minden szemrehányhatóság nélkül a másik fél aktivitásából következett be, azonban a sértett abban a helyzetben volt, hogy a kárt elháríthatta vagy legalább csökkenthette volna, ebből a magatartásból felelőséget levonni csak úgy lehet, ha az ő mulasztását is jogellenesnek minősítjük.

Itt volt éppen a burzsoa tan nagy próbája, mely előtt a mi nagy elméleti gondolkodónk, *Zsögöd* is megtorpant: „Magamagának kárt okozni, írta, nem tiltja semmiféle emberi törvény.”¹⁸ Az igaz, hogy kifejezetten nem tiltja, de azért szankció már *Zsögöd* idején is volt: egy indirekt szankció, nevezetesen a kártérítési igény megtagadása a kárelhárításban mulasztó sértett ellen, az elháríthatott kár erejéig. Ez ugyan furcsa szankció, mert — mint a szerző találóan megjegyzi (161/253. o.) — a két fél közül azt részesíti talán meg sem érdemelt előnyben, aki a sértettnél rendszerint súlyosabb beszámítás alá eső aktív (esetleg akár dolózus) magatartásával vett részt az okozásban. Viszont azonban túlzásba lendül a szerző akkor, mikor a védekezésben mulasztó sértett terhére valóságos kötelezettséget, illetőleg a károkozó javára valóságos jogot akar kovácsolni a védekező cselekmények elvégzésére s ennek a „kötelezettségnek” elmulasztása volna az, ami a károsult felelőségét megalapítja, mivelhogy az „a károkozót illető jogokat is sérti”. (161/254. o.) Ez erőltetett konstrukció. A valóság az, hogy a törvényhozó a *társadalmi vagygon védelme érdekében* még a teljesen ártatlan sértett terhére is rárója azt a kötelezettséget, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a kár elhárítására vagy csökkentésére. Miután erre a rendes polgári jogi szankció (a kereset) nem al-

¹⁸ *Fejezetek. I.* 69. § 1.

kalmás, hisz a károsult önmagát nem perelheti, és a büntető szankció alkalmazása sem látszik megérettnek, jött rá már a burzsoa jog arra a groteszknak tetsző megoldásra, hogy az elháríthatott kár erejéig az aktív okozó javára szóló igénykorlátozással sújtja a károsultat még az arra esetleg érdemetlen ellenféllel szemben is.

A szovjet jogban, mely a társadalmi vagyron megóvására még nagyobb súlyt helyez, erre megnyugtatóbb megoldást is lehet találni a 402. szakasz szabályának megfelelő alkalmazásával: a kedvezményezésre érdemetlen külső károkozó teljes megtérítéssel tartozzék, de azt az összeget, amelytől a kárelhárításban vétkes sértett quasi büntetésképp elesik, az állampénztárba fizesse be.

Természetesen a sértett mulasztását az elhárítás körül itt a nem saját érdekből cselekvő (ingyen-) adós enyhített vétkességi mértékével kell mérni.¹⁹

E pontra egyébként alább, Antyimonov könyvének tárgyalásánál (27. pont) még visszatérek.

18. Az idegen vétkességért való felelősség (azaz a főnökre nézve vétlen felelősség) megvalósul a szovjet jogban is a főnök felelősségében a szerződés teljesítés körül az alkalmazottnak törvényes felhatalmazottsága, vagy a főnöktől nyert megbízás alapján végzett ténykedésében tanúsított vétkes cselekvéséért vagy mulasztásáért (Ptkv. 119. sz. 2. pont). E rendelkezés magyarázatánál a szerző Agarkov professor nézetéhez csatlakozik, mely szerint ez az eset nem áll ellentétben a vétkességi alapelvvel, hisz a főnök végül is az alkalmazott vétkességéért felel és a vétkes alkalmazott ellen visszafordulhat saját keresetével, így az elv megvalósul, csupán közvetett úton, a főnök bevonásával, ami Agarkov szerint csak „technikai módozat”.²⁰ (174/274. o.) — Enézetet semmiképp sem oszthatom. A főnök (az első rangú felelős) nem válik azzal vétkessé, hogy alkalmazottja vétkességéért felelnie kell, sem az nem teszi az ő felelősségét vétkességivé, hogy vétkes alkalmazottja ellen visszafordulhat. (Ha ugyan van mit keresnie rajta. — A veszélyes üzem gazdája pláne felel az alkalmazott vétlen okozásáért is, az ő visszakeresete egyáltalán elesik az alkalmazott ellen.)

Elhárítja ellenben a szerző Sz. I. Aszknazij álláspontját,²¹ aki a Ptkv. rendelkezését hiányosnak tartja, s azt ki akarja terjeszteni személyileg a megbízottn kívül a teljesítésbe bevont külső személyekre (alvállalkozókra) is, tárgyilag pedig ennek a bevont személynek nemcsak vétkes tényeire, de az ő üzemi körében bekövetkezett véletlen körülményekre is, arra utalva, hogy ellenkező esetben az adósnak módja volna a felelősséget egyik láncszemről a másikra tolni, így alóla kibújni. Aszknazij érvelését azonban a szerző nem tartja elég nyomósnak ez újabb kivételnek bebocsátására a vétkesség elve alól, mert ez a kivétel a mai gazdasági élet sűrű kapcsolatai folytán általános érvényre jutna, így előfordulhatna az az eset, hogy a szerző a saját szférájában előfordult véletlenért nem felelne, az alvállalkozóban előfordultért felelne.

¹⁹ A szerző említi a szovjet irodalomban s a gyakorlatban is képviselt nézetet, hogy a károsult vétkességének felelősségenyhítő hatása csak a 403. szakasz (az ún. deliktualis felelősség) eseteiben érvényesülhet, de nem a szerződéses felelősség körében. (156/247. o.) Ez az álláspont a 118. szakasz kifejezett rendelkezésével szemben érthetetlen előttem. — A kármegosztást a Legf. Bíróság 1943. jún. 10-i határozatával úgy szabályozta, hogy a két fél vétkességének megfelelő megosztás helyett rendelhet akár teljes kártérítést, akár teljes felmentést is.

²⁰ Agarkov cikkét ld. *A szovjet polgári jog kérdései* c. kötetben. 1945. 130. o.

²¹ *Leningrádi egyetem tud. füzetei*. IV. 172. o.

Az utóbbi észrevétel kétségkívül helytálló. A fővállalkozó felelőssége az alvállalkozó üzemében támadt kárért — hacsak az alvállalkozásba adás tilalma külön nem volt kikötve — semmivel sem megokoltabb, mint a saját üzeméből eredőért. De ez inkább amellett szól, hogy a felelősséget mentesíteni kell attól a ballaszttól, amit az alkalmazott vétkességének bizonyítása jelent a károsult hitelező számára, akár a fővállalkozónál történt a kár, akár az alvállalkozónál. Aszknazijnak teljesen igaza van abban, hogy „a kötelelem adósa, aki annak teljesítésébe harmadik személyeket bevont s ezzel bizonyos gazdasági szférát szervezett meg, mindazoknak a véletleneknek *kockázatát* is viselni köteles, melyek a szférán belül keletkeznek”. (174/274. o.) De ő sem mutat rá az igazi gazdasági okra: a hitelezőt gyakran megbénító bizonyítási nehézségekre, másfelől arra az érdekhelyzetre, melyben az adós van, aki a saját keresménye fejében, saját kalkulációi alapján vállalkozik a szocializmus mai rendszerében is rendszerint egy kereken körülhatárolt feladat (= eredmény) létrehozására, így az eredmény kimaradásáért felelnie is kell, hacsak ki nem mutatja, hogy az az eredmény az ő szféráján kívüleső, rá nézve legyőzhetetlen ok miatt hiúsult meg — mint ezt a magyar jog a tervszerződések vonatkozásában merészen bevezette és fenntartja. Ennek az eredményfelelősségnek eszmekörében az alkalmazottakért való felelősség csak abban a formában állhat meg, amelyben azt a Code civil másfél évszázaddal ezelőtt megvalósította és azóta is fenntartja: a gazda feltétlenül felelős embereiért a rájuk bízott munkakörben. De ha embereiért így felel, akkor annál inkább így kell felelnie saját ténykedése körében akár vétkessége nélkül is beállott károkért, röviden a rizikóért, ami minden emberi vállalkozást kísér. A szovjet elméletnek a rizikóval szemben elfoglalt ellenséges álláspontja előttem érthetetlen; motivumait sem ismerem.

A szóban forgó kérdésben Joffe csak annyi engedményt ad, hogy a törvény kiterjesztő magyarázatával „megbízott” alatt az alvállalkozót is érti. (177/278. o.)

Az alkalmazottaknak a teljesítés alkalmával (de nem feladatkörükben) elkövetett károkozásairól nem esik szó nála.

19. Az idegen vétkességért való felelősségnek másik két esetéül említi a szerző a *jogi személy* felelősségét dolgozói ténykedéseieért és a *szülők* felelősségét gyermekeik károkozásaiért. Mindkettőnél elutasítja az idegen vétkességért való felelősség konstrukcióját és visszavezeti a felelősséget a saját vétkességre. Az elsőről már fentebb szoltunk (11. pont), itt csak az utóbbival foglalkozunk röviden.

A szülők felelősségéről vita folyt le a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogi Intézetében 1941-ben K. K. *Jaicskov* előadása alapján,²² aki — mint a szerző előadásából ki lehet venni — a felelősség alapját a szülők vétkességében látta („nem nevelték a gyermeket megfelelően”). Az ellenzők között komoly nevekkal találkozunk. Így Sz. N. *Bratusz* szerint a szülők vétkességük nélkül is felelnek, ha maguk a kártokozó gyermekek vétkesek. (Bratusz itt valószínűleg a vétőképeséggel nem bíró gyermekek vétkességére is gondol a nyugati elméletben elfogadott értelemben, amit a szerző erősen kifogásol.) V. O. *Szerebrovskij* a szülők tárgyi felelősségének rációját a Népbiztosok Tanácsa és az SzK(b)P Központi Bizottsága 1935. V. 31. rendeletének szellemében abban látja, hogy ez is egyik erős eszköze legyen annak a

²² Ismertetése *SzGP.* 1949. 5. sz.

harcnak, melyet a törvényhozás a gyermekek felügyelet nélkül hagyása ellen folytat. A vétklen felelősség mellett szólt G. M. *Szverdlov* is, és tegyük hozzá, ebben az értelemben nyilatkozik a polgári jogi tankönyv 1951. évi kiadása is. (M. ford. II. 250. — *Fleisic.*) — A szerző ellenérvei: hogy itt hiányzik a 404. szakasz fő motívuma, a „fokozott veszélyesség”, hogy magának Szverdlovnak nézete szerint is az elvált szülők közül csak azt terheli a felelősség, akinek felügyelete alatt a gyermek volt, ami világosan utal a felügyeletben való vétkes mulasztásra.

Nézetem szerint a tárgyalat felelősségi alakzat valóban nehezen elemezhető motívumokon nyugszik. Az az álláspont, amely a felelősséget a szülő vétkességéhez köti, jórészt fikcióval dolgozik, mert az lehetetlen, hogy a szülő, pláne a dolgozó szülő folyton rajta tartsa a szemét gyermekén (esetleg számos gyermekén). Viszont az is sérti a jogérzetet, hogy a gyermek tudatlanságából vagy pajkosságából származó kárt egyszerűen az idegen károsult legyen kénytelen viselni és ne inkább a szülő, aki, mint *Bentham* már másfél századdal ezelőtt — kissé idealizáltan — mondta, „hennük élete boldogságának legfőbb forrását találja fel és nevelésük gondja fejében ezer reménységgel van kárpótolva”.²³ Nézetem szerint ez az eset legközelebb a vadkárért való felelősséghez társul, ahol a vadászterület jogosultja, mint már Zsögöd írta, „kalitkába nem zárhatja vadait”, így vétkesnek nem mondható, de felelnie kell az általa okozott károkért. Igaz, hogy az az *érdekszál*, amely a vadászati jogosultat vadjaihoz fűzi, kézzelfoghatóbb, mint az, amely szülő és gyermek közt van meg, mert anyagiasabb, de elvégre ez az utóbbi vonás is fellelhető igen sok esetben: a gyermek felerősül, munkatársa, öregségében támasza lehet a szülőnek. S annyiban Benthamnak mindenesetre igaza van, hogy míg a gyermek a szülőre öröm és bánat forrása lehet, addig a károsult csak az utóbbit: a tőlük származó bajt, kárt, bosszúságot érzi. A szerző idegenül áll e felfogással szemben, pedig megállapítása: „Ha a szülők vétkessége felelősségük megállapításánál nem bír jelentőséggel, akkor annak alapja . . . egyedül abban a tényben keresendő, hogy ők — szülők”, nem lebeg minden alap nélkül a levegőben. Az összetartozás tudata, érzete az esetek túlnyomó nagy többségében megvan szülő és gyermek között, különösen a még a szülői ház körében élő gyermeknél. Ez elég. Persze, ha a szülők vétkesek is, felelősségük annál nyilvánvalóbb.

Egy friss keletű (1950) legfelső bírósági plenáris döntés értelmében a 14—18 év közti (már vétőképes) gyermekek károkozásaiból folyó kártérítés összegéért, ha ez rajtuk be nem hajtható, a szülők — vétkességük esetén — járulékosan felelősek. A szerző az egyetemlegesség mellett foglal állást —, helyesen.

20. A vétkességi fejezet végén szentel a szerző egy külön §-t a vétklen felelősségnek is (183—201/287—316. o.), értve azonban ez alatt csupán a veszélyes üzemeknek a Ptkv. 404. szakaszában és egyes speciális törvényekben (tengeri keresk. kódex 132., légi fuvarozási kódex 78., vasúti üzletszabályzat 86. szakasz) tárgyi alapon szabályozott felelősségét, ellenben szót sem ejt a vétklen felelősségnek a Ptkv. 406. szakaszában foglalt (nem éppen jelentéktelen) eseteiről: a vagyoni helyzet különbözősége alapján a bíró által megállapítható felelősségéről annak, aki nem tudta elhárítani a kárt akár vétlenül is, vagy azt jogosan (megengedetten) pl. önvédelemből, végszükségben okozta, vagy egy vétőképtelen személy károkozásáról van szó. Ez utóbbiakra ugyanis

²³ *Traité de législation civile et pénale*. Tom 2. chap. 17. IV.

az az egyetlen szempont, amelyet a szerző, mint mindjárt rátérek, a veszélyes üzemek felelősségét motiváló rációul elismer, nem alkalmazható, a másik, egyes burzsoa törvényhozásokban és elméletben elismert ok, a méltányossági felelősségmérséklés (az überwiegende soziale Interesse alapján) pedig nála nem jut elismerésre.

A veszélyes üzemek fokozott felelősségét motiváló ez a szempont szerinte szocialista államokban lényegesen eltér attól a szemponttól, mely a fokozott felelősség bevezetésére a burzsoa államokban alapul szolgált. Míg az utóbbiaknál osztályharcok, esetleg az osztályonbelüli rétegek egymásközi harca kényszerítette ki a vonatkozó rendszabályok bevezetését, addig a szocialista állam hasonló rendszabályaival a termelés szakadatlan fejlesztésére és tökéletesítésére, a korszerű, új és legújabb technika alkalmazására igyekszik rábírní a vállalatokat, mivel a szocialista állam különös gondot fordít azok érdekeinek biztosítására, akik a technika felhasználásának folyamatában kárt szenvednek. (189/296. o.)

E gondolatnak, mely az újabb szovjet elméletben, amennyire látom, általános tetszésre talált,²⁴ (sőt már a mi irodalmunkban is kapott hangot), van bizonyos igaza: a szigorúbb felelősség csakugyan a szélesebb — mondhatjuk: alacsonyabb — társadalmi rétegek nyomására nyert bevezetést s ez a felelősség csakugyan bír ösztönző hatással a vállalati üzemek technikai tökéletesítésére és ezen keresztül a károk csökkentésére. Az utóbbi megállapítás — mellesleg megjegyezve — egyben cáfolja a szovjet irodalomban elterjedt annak a másik felfogásnak helytállóságát, hogy megelőző-nevelő hatása egyedül a vétkes felelősségnek van. Ez a nevelő hatás azonban csak másodlagos, visszaverődő és csak a vállalatvezetők és technikai munkatársak szűk körére vonatkozó kihatása lesz a tárgyi felelősségnek, akiket ez újításokra serkent. Nem ad azonban magyarázatot arra, hogy miért terjeszti ki a törvényhozó vagy a bírói gyakorlat, szovjet és burzsoa egyaránt, a felemlt felelősséget az állami vagy egyéb tulajdonban levő nagyvállalatokon kívül a kisebb veszélyes üzemek folytatóinak, ipari, mezőgazdasági szövetkezeteknek, sőt egyeseknek tulajdonában levő kisebb kaliberű „veszélyforrások” (traktorok, egyéb gépek, autók, motorkerékpárok) százezzeire és millióira, hisz ezek üzembentartóitól senki sem várja el, hogy a súlyos felelősség nyomása alatt a technika előrevitelén munkálkodjanak. — Az az ok, amely őket is a vétlen felelősség uralma alá hajtja, közelebb áll hozzájuk, mint ez az említett távolabbi, önmagában természetesen kívánatos cél.

A szerző erre nem tud más érvet, mint azt, amit a múlt századvégi objektivista burzsoa tan hívei — még a pandektajogi gondolkodás büvkörében mozogva — kiagyaltak: a gépek használatának *veszélyességét*. A veszélyesség azonban sem önmagában, sem abban a józanabb formájában, melyet a német és francia elmélet újabban kiérlelt: mint *veszélyeztetés* (Gefährdung, a franciáknál *risque créé*), nem *elv*, mely külön alapjául szolgálhatna a vétkességen túlhaladó felelősségnek. Egy cselekvés veszélyessége (veszélyeztető volta) csak ténybeli tulajdonsága annak az aktivitásnak, amely a vétkességi elv szintjéről nézve logikusan legfeljebb csak a vétkességi mérték (diligentia) felemelését követeli meg, de nem vonja maga után magának az elvnek elvetését, sőt éppen az ellenkezővel való felváltását.

²⁴ A szerző L. M. Jegorovra utal mint megalkotójára (191/299. o.); *A vállalatok felelőssége a fokozott veszély forrása által okozott károkért*. Kand. dissz. önreferátum. 1953.

A rejtély nyitja tehát, amely megmagyarázza, hogy miért kell ezekre a veszélyes műveletekre szigorúbb, a vétkességen túlmenő felelősségi elvet keresni, ott van, hogy vétkességi mozzanat *nehezen bizonyítható*, különösen az az itt szóba jövő vállalatok nagyobb részénél, a nagyüzemeknél, de még a kisebb üzemeknél (autók, traktorok stb.) is, ezért a felelősség rajta való felépítése a *prevencióelvet gyengíti*; a gazdasági élet biztonságát megrontja. Az egészséges gyakorlati gazdasági felfogás itt imperative megköveteli, hogy minden aktivitás viselje a velejáró előreláthatatlan következményeket, köznyelven a kockázatot, mely minden emberi törekvés feje felett lebeg. A másnak kárt okozó, de a károsult részén fennforgó bizonyítási nehézség mögött meghúzódni akaró aktivitás csak parazita aktivitás lehet. Éppen a szocialista gazdálkodásnak nincs oka ilyeneket pártfogolni vagy éppen kinevelni. Ez a motívum az, amely nemcsak a technika továbbfejlesztésére hivatott nagyvállalatvezetők és konstruktőrök szűk körére, de a legutolsó traktortulajdonosra és motorbiciklisre is vonatkozik, mert a biztos felelősség tudata őket és embereiket jó vagy rossz minőségű gépük karbantartására, ellenőrzésére serkenti, így százezrekre gyakorol nevelő-megelőző hatást. Az a dajkamese, hogy a szigorú tárgyi felelősség az általa sújtott embereket fásult defetizmusra kényszeríti, megdönthetetlen cáfolatot nyer abban a tényben, hogy az a porosz vasúti törvény, mely a veszélyes üzemek felemelt tárgyi felelősségének első megvalósítója volt egy oly korban, amikor Poroszországnak még mindössze 158 kilométernyi vasútja volt, sem ott, sem másutt, ahol a törvényt átvették, nem tudta megakadályozni a vasúti üzem őrriácssá fejlődését, sem ennek a felelősségnek az automobilokra és légi járművekre kiterjesztése (utóbbiaknál pláne még a vis majort is felölelően) nem tudta meggátolni ezeknek az azóta eltelt néhány évtized alatt bekövetkezett ezerszeres elszaporodását.

A veszélyes üzemek tárgyi felelősségének elhatárolásánál a szerző helyesen érzi meg, hogy a 404. szakaszban megjelölt egyik ok, a vis major, magában nem kielégítő, hanem mellette még mentesítő okként javasolja egy kívülálló harmadik személy *vétkes* tényének felvételét is. (193/302. o.) A helyes gondolat megfogalmazása azonban nem szabatos. Miért csak a vétkes okozás legyen mentő ok? Ebben a vonatkozásban mellékes az, hogy a harmadik beavatkozása vétkes volt-e vagy véltlen; elég, ha *elháríthatatlan* volt —, amit pedig a szerző elmulaszt kiemelni. A lényeg az, hogy az üzemtől *idegen* legyen, ami kizárja a beszámítható *okozatosságot* az alperes és a jogsértő káros eredmény közt. Ime a francia *cause étrangère*, akár vétkes ember ténye, akár vétlené, esetleg vétőképtelené (őrült, gyermek), vagy akár állaté vagy egyéb természeti eseményé, mint szilárd, objektív, magától értetődő, logikus, meggyőző felelősségszüntető ok. E tágabb fogalom alá esik egyébként a *vis major* (casus major) esete is. A különbség közte és a felhozott többi eset közt csak a bizonyítás szempontjából jelentős: vis major, ha egyszer bizonyítva van (vagy közismert), magától beszél, a többinél külön kell bizonyítani annak, aki rá hivatkozik, a tényt magát is, annak az adott esetben fennforgott elháríthatatlanságát is. De hatásuk ugyanaz: idegen okozásból eredt kárért az, akinek tevékenységébe az idegen ok elháríthatatlanul hatolt be és tette őt a károkozás részesévé, felelőssé nem tehető, legyen ez akár egy veszélyes üzem is. Az ingyen kárhiztosító szerepét ez sem tartozik vállalni. Rá is csak az elhárításban való mulasztás révén — itt tehát valóban vétkességi alapon — hárulhat ilyen felelősség. A szerzőnek ez irányban való állásfoglalásáról azonban célszerűbb lesz alább (a 40. jegyzetnél), Antyimonov idevágó nézetével kapcsolatban szólni.

Itt csak azt említem még meg, hogy a szerző e tárgyú fejtegetései végén élénken tiltakozik a 404. szakasz különszabályának további kiterjesztése ellen a vétkességi alapelv rovására. Ez álláspontját azonban a szovjet bírói gyakorlat sem respektálta,²⁵ s méltán. A jövő fejlődése az én megítélésem szerint a vétlen felelősség kiterjesztése felé mutat, aminek egyik megkapó bizonyítékát látom a francia *responsabilité du fait des choses* inanimées már említett vakmerő tanában, amelynek segítségével a francia Legfelső Bíróság egy a szovjet Ptkv. 404. szakaszán jóval messzebb menő tárgyi felelősséget erőszakolt rá a vétkesség gondolatától átítatott francia bírói gyakorlatra és elméletre — nyilván az élet szükségleteinek nyomása alatt és — tegyük hozzá — az elmélet utólagos beletörődésével.

21. A következő (V.) fejezetben (202—235/327—378. o.) a szerző „okozati összefüggés” cím alatt három különböző tényállási elemet vesz tárgyalás alá: a kárt mint a polgári jogsértés következményét, a *jogellenes magatartást* mint a kár okát, és magát az *okozati összefüggést*.

A kárnál Lunc professzor nyomán²⁶ megkülönbözteti a kárt mint a vagyonban beállott hátrányos fizikai változást (*uscserb*) és ennek folytán a vagyon egészében mutatkozó veszteséget (csökkenést = *ubitki*). Azt hiszem, hogy az elméleti fejtegetések szempontjából csak az utóbbi jön szóba, mellékes lévén, hogy a csökkenés milyen fizikai formában következett be. A figyelemnek a fizikai kár felé terelése csak zavart okoz.

A „*jogellenes magatartásról*” szóló szakaszban pedig a tárgyalás kimerül a „magatartás” magyarázatában, ennél is a nemtevésben álló magatartás körül kialakult vita ismertetésében és egy szó sem esik a magatartás *jogellenességéről*, holott nyilvánvaló, hogy a nemtevés mint pusztán emberi magatartás kevés magyarázatra szorul, a vita pedig, mely körüle forog, nem a magatartás mibenállására, de a nemtevés *okozatosságára* vonatkozik, amiről már fentebb megfelelőbbnek látszó helyen (13. pont) szoltam. Viszont a jogellenesség mint nem fizikai, de jogi tényállási elem, külön tárgyalást érdemelt volna.

22. Utolsó (VI.) fejezetében a szerző a *felelősség terjedelméről* szól négy §-ban: az elsőben általában a kártérítésről, a másodikban-harmadikban a szocialista szervezeteknek, illetőleg az egyes polgároknak okozott károk megtérítéséről, az utolsóban a bírságjellegű szankciókról.

Az első § fő tétele az, hogy a kártérítés *teljes kártérítés* kell hogy legyen. A kártérítés lényegéből folyó, már a pandektajogban is általában elismert ez az elv a szocialista jogban is irányadó marad. Ez elv alól a múltban csak egyes jogokban volt némi eltérés az elmaradt hasznot illetőleg, valamint volt némi próbálkozás a felelősség terjedelmének a vétkesség foka szerint való megállapítása irányában. Mindkettő hagyott nyomot a szovjet tanban is. Az elsőről a 2—3. §-nál lesz szó, az utóbbiról mindjárt az 1. §-ban számol be a szerző, utalván egyes írókra, akik ezt a gondolatot felkarolták,²⁷ mégpedig a burzsza jogokban (Code civil 1150., Op. 1302, 1324. §) ismert korlátozásokat messze túlhaladva egyenesen elő kívánnák írni a bírónak, hogy a marasztalást

²⁵ *Szovjet polgári jogi tankönyv*. II. köt. (1951.) XVI. feje. 9. § 2. pont.

²⁶ Novickij-Lunc, *A kötelek általános tanai*. 365. o.

²⁷ H. J. Svare, *A vétkesség jelentősége a károkozásból származó köteleknél*. 1939. 37. o.; G. K. Matvejev, *A vétkesség mint a szerződési felelősség alapja*. 1948. 128. o.; Sz. I. Aszknazij, *A szocialista polgári jog elméletének fő kérdései*. Dokt. dissz. tézisei. Leningrádi egyetem közl. 1947. 12. sz. 95. o.

mindig a vétkesség fokához mérje, amikor a teljes kárösszegre marasztalásnak, mint a szerző is megállapítja, csak szándékos jogsértés esetén volna helye. (243/388. o.) Ennek a megoldásnak gyakorlati abszurditása nyilvánvaló. Viszont helytálló az illető íróknak az az ellenvetése, hogy a vétkes okozónak olyan károkkért való marasztalása, melyeket előre nem látott vagy láthatott („kellett volna látnia”), többé nem *vétkes*, hanem vétlen felelősség. Ebből a szorító helyzethől a szerző, a vétkességi elv híu harcosa, azzal a kétségbeesett érveléssel akar kimenekülni, hogy „a pusztá gondatlan okozás... ugyanolyan mértékű felelősséget, mint a szándékos, csak akkor vonhat maga után, amikor annak a kárnak mértéke, melynek bekövetkezését a szándékos okozó előre látta, megegyezik annak a kárnak nagyságával, amelynek bekövetkeztét a gondatlan cselekvőnek is előre kellett volna látnia”. (243/388. o.) — Vajon ki mondja meg a gondatlan okozó esetében, hogy egy szándékos okozó mit látott volna előre? És egy szándékos okozó csak az általa előre látott kárért fog felelni? Ime a vétkességi elv következetes keresztülvitele milyen útvesztőbe vezet! A tárgyi alapon való megoldás egyszerű és világos: a jogsértő (vétkes vagy vétlen egyformán) késedelembe esett, úgy, mint a nemteljesítő adós (utóbbi is jogsértő!); a késedelmes adós pedig *minden* következményért felel. A bíró dolga, hogy a megfelelő esetben (az überwiegende soziale Interesse elve alapján: Szptkv. 411. sz.) a körülmények (köztük a jogsértő vétlensége) figyelembevételével megfelelőleg mentesítse az elvileg teljes kártérítés alól, ha és amilyen mértékben ezt helyénvalónak látja. — Ezenfelül módja nyílik a bírónak az adós súlyosabb vagy enyhébb kezelésére a beszámítási mérlegelés során abban a formában, hogy a súlyosan vétkes jogsértő esetén tovább megy az okozatosság távolodó láncszemein, mint azt egy kevésbé vétkes vagy vétlen károkozóval szemben tenné. (A szerző ezt az utóbbi lehetőséget csak a bírságok kiszabásánál hajlandó megadni.) (244/389. o.)

23. A következő, 2. §-ban a főtéma az elmaradt haszon megtérítésének kérdése. A szerző, miután már előző tárgyalásai során (208/336. o.) elutasította a szovjet irodalomban felmerült azt a nézetet, hogy az elmaradt haszon kategóriáját, mely a burzsoa jogból való kritikátlan átvételen alapul, egyáltalán el kell ejteni mint a szovjet jog számára idegen kereskedelmi forgalom terminusát,²⁸ ezt a fogalmat maga is csupán a szocialista vállalatok egymásközi viszonyában tartja fenn teljességében, az egyes polgárok vonatkozásában azonban az alkotmány 10. szakaszába ütközőnek tekinti, mint munkanélküli jövedelmet —, illetőleg csak annyiban ismeri el, amennyiben a haszon munkából származnék, így főleg testi sértéseknél, ahol a károsult érdekeinek a szocialista társadalom érdekeivel való helyes és harmónikus összeegyeztetését a károsult teljes érdekkielégítésében látja. Ugyanitt incidentaliter kiemeli azt az elvi jelentőségű szempontot, hogy a kártérítés nem válhat a károsult gazdagodásának alapjává (280/441. o.) anélkül, hogy e tétel elvi jelentőségét kidomborítaná. Másutt csak a megrongált dolog vagy megsemmisített vagyontárgy értékét kívánja megtéríttetni, nem azét a nyereségét is, amelyet a károsult vele szerezhetett volna (275/433. o.). A szovjet polgári jog tankönyve ilyen megkülönböztetésről nem tud. Joggal.

A 3. § apróbb részletkérdései között, melyekre itt nincs módom kitérni, visszatér a szerző a károsult vétkességének közrejátszásával létrejött kár megoszlásának kérdésére. (280/442. o.) A Legfelső Bíróság erre vonatkozólag

²⁸ Így Venediktov, *Szerződési fejelem az iparban*. 111. o.

1943. június 10-i határozatával azt az utasítást adta, hogy a durván hanyag károsulttal szemben a bíróság csak rész-megtérítést ítéljen meg. A szerző — helyesen — kifogásolja a bíróságoknak azt a merev gyakorlatát, mellyel ily esetben általában csak 50%-os kártérítést ítélnek meg a két fél vétkességi fokától függetlenül.

24. E fejezet utolsó, terjedelmes szakaszában a bírságjellegű szankciókról szól a szerző. Ezek közül itt csak a *kötbér* érdekel bennünket. Ennek háromféle felfogásáról tesz említést a szerző. (285/450. és köv. o.) Az első²⁹ különböztet bírságszerű és becselő kötbér között, melyek közül az első a kötelem teljesítését van hivatva a kötbérben foglalt fenyegetéssel biztosítani, a másik a hitelező érdekmegtérítését ennek az érdeknek előre való fixírozásával. — A második nézet³⁰ szerint minden bírság, így a kötbér is, egyaránt a reális teljesítés biztosítására szolgál, így különbségtételre nincs szükség. — A harmadik nézet³¹ tagadja a becselő kötbér létét, szerinte minden kötbér bírság jellegű, és feladata a teljesítésre való ösztönzés. A szerző a második nézethez (*Venediktov*) csatlakozik, ami annyiban helyes, hogy ma valóban minden kötbér a szerződés reális teljesítésére van kikötve, azonban ezt a reális teljesítményt jelentékenyen előmozdítja egy előre fixírozott hozzávetőleges kártérítési összeg tudata az adósra, aki így tudja, hogy nemteljesítés vagy nem kellő teljesítés esetén egy, a bizonyítás nehézségeitől mentesített pernek néz elébe. Ezt a hatást a szerző is értékeli. E körül forognak a kötbér szükségessége mellett felhozott összes argumentumai. (292/459. és köv. o.) Hogy egy ilyen kötbérfizetési kötelezettségnek aztán szocialista szervezetek közti viszonyban egyúttal még szignalizáló mellékhatása is van az adós felső hatósága felé, az véleményem szerint csak egy reflex-hatása az ügyletnek, melynek azonban szintén jótékony befolyása lesz a reális teljesítésre, ami a fő cél, s egyben motívuma annak, hogy tervszerződéseknel a kötbérkikötés kötelezővé van téve. Hogy ez a fő cél, mutatja a Ptkv. 141. szakaszában foglalt rendelkezés is, mely szerint, ha az elmaradt teljesítés okozta kár a kötbérösszeget meghaladja, a különbözet még követelhető.

*

Az összbemutató, melyet az olvasó a könyvről szerez, vegyes. Vannak jól megírt részei, eredeti, jó elgondolásai, és vannak hibái, melyeket nemcsak az ellenlábás felelősségi elv alapján álló kritikus róhat fel, de a vele egy alapnézetű is.³²

III.

25. D. Sz. *Antyimonov* könyve bevezető fejezetében a szerző a veszélyes üzemek fokozott felelősségének elvi alapjait (jogcímeit) vizsgálja.³³ Megemlíti,

²⁹ K. A. Grave, *A szerződéses kötbér a szovjetjogban*. 1950.

³⁰ A. V. Venediktov i. m. 59–60. o.

³¹ V. K. Rajher — idézve L. I. Kartuzsanskijnek *Felelősség a szocialista gazdaság keretében kötött szerződés teljesítéséért* c. munkájában. *Leningrádi egyetem közl.* 1950. 4. sz.

³² Vö. R. O. Halfina, a jogi tudományok kandidátusa bírálatát az SzGP 1956. 7. számában (134–138. o.), akinek azonban többrendbeli kifogásainak szintén nem mindegyikét merném vállalni.

³³ Sem Antyimonov, sem Joffe és Matvejev könyve nem tartalmaz semmi közelebbi adatot a szovjet Ptkv. 404. szakaszában foglalt szabály létrejövetelére az alább

hogy a Ptkv. 404. szakaszának újszerű rendelkezését kezdetben („a huszas években”) a civilisták közül „néhányan”, nyilván francia hatás alatt, a kockázat-elméletben keresték, — „nem gondolva arra, hogy a szovjet ideológiával szemben ellenséges tanítást ültetnek át szovjet talajra”. (17/19. o.) — Más szerzők, így elsősorban Agarkov professzor, a 404. szakasz rendelkezésében a gondosság fokozására való tendenciát látták³⁴ és e szabályt úgy tekintették, mint a fokozott éberségre való serkentés érdekében alkotott kivételt a vétkesség elve alól. Agarkov szerint „a törvény számol a vétkesség megállapításának nehézségeivel az e szakasz alá eső esetekben” (— íme a Beweisnotstand gondolata! —), így anélkül, hogy valami új elvet akarna bevezetni a polgári jogi felelősség tanába, „csupán gyakorlati megfontolásból tesz kivételt a vétkesség elve alól”. — Végül említ olyan újkeletű nézetet is,³⁵ amely a 404. szakaszban egyszerűen vétkességi felelősséget lát.

Mindezeket a próbálkozásokat a szerző elutasítja. Különös hevességgel fordul a francia risque tana ellen. Nem veszi észre, hogy maga a „kockázat” sem elv, csak jelzése annak, hogy hirdetői a felelősséget a kockázatra is ki akarják terjeszteni, amely — akármennyire nem akar tudomást venni róla a szerző — a szocialista gazdálkodásban is megvan. (A francia terminust nem is teljességében — théorie du risque créé — használja, ahol a hangsúly nem a risque szón, de a créé-n van : aki más számára káros kockázatot idéz fel, feleljen is érte, vagyis ez a német *Gefährdungshaftung*-gal egyenértékű.) Nem ismeri, vagy legalább cáfolatra érdemesnek nem tartja a szerző azokat az elvi okokat sem, amelyekkel a burzsoa tan a kockázatért való felelősséget meg akarta magyarázni ; a prevenció-törekvés fokozása (Gustav Rümelin), a Beweisnotstand szempontja (Exner), mely Agarkovnál már felecsillan, az érdekelt kettős hatása (Merkel Adolf és Rudolf). Pontosabban : az utóbbiról mégis megemlékeznek, de úgy, mint „a profit kisajtolásának eszközéről...”

De elhárítja a szerző Agarkov és Haszkinsz álláspontját is. Az elsőt, mert az „mintegy a vétkesség árnyékára vagy inkább fikciójára alapítja a felelősséget”, az utóbbit, mert ez szöges ellentétben áll a szovjet törvénnyel és a 28 éves bírói gyakorlattal, mely joggal tartja fenn a vétkesség gondolatát a 403. szakasz esetére, de joggal ejti el a 404. viszonylatában, ahol — mint ismert dolog — csak az erőhatalom és a sértett súlyos vétkessége esetén van felmentés (28/35. o.). Az erőhatalmat ugyanis nem lehet Agarkov módjára szubjektíven felfogni s így a szakaszt „burkoltan feltételezett vétkesség” címén a 403-mal azonosítani. Ennek ellene mond az a tény is, hogy a törvény fokozott felelősséggel csak a gazdát terheli, nem az üzem technikai kezelőjét is, holott a feltételezett vétkesség alapján az utóbbit is terhelnie kellene, sőt

(36. jegyzetnél) említetten kívül. Tekintve, hogy e szakasz fogalmazásában erősen emlékeztet a magyar Tervezetek szövegére, melyek közül az első több mint két évtizeddel előbb keletkezett a szovjet kódexnél és ennek keletkezésekor még egyedülálló ilyenmű kísérlet volt az egész világon, bizonyára nemcsak egyedül bennem merült fel a kérdés, vajon a szovjet kodifikátorok ismerték-e a magyar Tervezetet és Javaslatot. Adatok híján nem merem feltételezni. Azt ellenben bizonyosnak vélem, hogy mindkettőnek létrejövetelére annak a német tannak volt hatása, mely a vétkességen túlmenő felelősségnek rációját ezeknek a vállalatoknak (vasút, gyárak, bányák) veszélyességében kereste. Mindkét törvénytűm kifejezetten utal is e szempontra, s e tannak a cári jogirodalomban is voltak már jelentékeny képviselői. (Ld. fent a 29. jegyzetnél.)

³⁴ Az 1944. évi polgári jogi tankönyv. I. 337. o.

³⁵ T. Sz. Haszkinsz, *A szerződésenkívüli kártérítési felelősség alapelvei*. 1950. Disszertáció vázlat.

elsősorban ezt kellene terhelnie, mint akinek ténykedése okozza a balesetet (30/38. o.). — A szerző ismét nem veszi észre, hogy ez az ilyen rendezés egyenesen az érdekelven alapul s a prevenció-törekvés csak a gazdán keresztül érvényesül másodlagosan. Abban van igaza, hogy szocialista vállalatoknál az az érdek, melynek alapján a vállalat felelőssége bekövetkezik az okozott kárért, nem azonos a kapitalista vállalkozó érdekével, de azért megvan a szocialista vállalatra mint az üzem szinleges gazdájára nézve is, amennyiben a vállalat prosperitása az egész kollektíva s főleg a vezetők megbecsülését idézi elő, ami anyagiakban is kifejezésre jut, a kár pedig ezeket az előnyöket fenyegeti, így az érdekelteket éberségre ösztönzi (prevenció); megvan az igazi tulajdonosra, az államra is, mert a felelősségnek vészjelző hatása is van, így az adminisztratív ellenőrzést megkönnyíti, teljesebbé teszi (ez is prevenció).

Ami most már a kérdés pozitív oldalát, igazi lényegét illeti, hogy ti. mi tette szükségessé, hogy a törvény a 404. szakaszban „más elvvel cserélje fel a vétkességnek kétségtelenül nevelő hatású elvét” — amely hatást a szerző makacsul csak a vétkességi elv számára tart fenn — : erre a szerző csak nagyon bizonytalan, elmosódó választ tud adni.

Elindul Sztálin tanításán, aki több ízben különbséget tett a jelenségek szükségzerű előfeltételei közt, olyanok közt, melyek a társadalom fejlődésének menetére *meghatározó* befolyással vannak, és olyanok közt, melyek, bár az előfeltételek közt szerepelnek, de ilyen meghatározó jelleggel nem bírnak. Ézt a megkülönböztetést erőlteti rá a szerző a jogsértésekkel szemben követendő jogi rendezésre. A jogsértések egyik csoportjában — írja — *meghatározó* okként szerepel az érdekelt személyek (sértő és sértett) *hibáztható magatartása*, a másokban a fokozott veszély üzembentartása. Az utóbbinál a meghatározó ok tehát *magában az adott tevékenység fajtájában* van, nem a konkrét eset sajátosságában. Így például „a vasút üzembentartásánál a balesetek meghatározó okaként az éjjel-nappal közlekedő vonatok forgalmának nagy gyorsasága, a földre lefektetett és az emberek, állatok útját keresztező vonalvezetés, a vasúttal érintkezésbe jövő emberek számára fülsiketítő zaj” stb., stb. jelentkezik (36/46. o.). Mint e fejtegetések összefoglalásaképp mondja : „a fokozott veszély forrásának *felhasználása önmagában véve* meghatározó okát alkotja károkozó események keletkezésének”.

Az olvasó e szintelen kijelentéssel szemben tájékozatlanul kérdi: de hát mégis milyen tulajdonságánál fogva okoz az a veszélyforrás károkozó eseményeket? — Nyilván arra kell gondolnia, amit a törvény is jelez, hogy veszélyességénél fogva. A szerző azonban ezt a feltevést elutasítja. „Burzsoa misztifikációnak” minősíti azt az állítást, mely a gépesített üzemek állítólagos nagyobb statisztikai károkozásaival akarja megokolni a felelősségszigorítást, ami a nagyobb veszélyességre mutatna (39/51), sőt magát az egész „fokozott veszélyforrás”-ra való utalást a jövő törvénykönyvből, mint feleslegesen zavart keltőt, kihagyandónak véleményezi (101/142. o.). (Ebben, véleményem szerint is, teljesen igaza van.) Ilasonlóképp elhárítja a vétkesség hívei részéről a 404. szakasz elvi magyarázatára általánosan használt vétkességi vélelmeket (szerinte is fikciókat), (amiben szintén igaza van, (40/54. o.). A reális magyarázatot egyszerűen — az újabb szovjet felfogással egyetértve — abban a praktikus szempontban keresi, hogy a szovjet jog nem állhat meg „fatalista beleenyugvással” a balesetekkel szemben a termelésben, közlekedésben stb., hanem harcra mozgósít ellenük — a technika tökéletesítésével (uo.). Erről már szoltam *Joffe* könyvének (fent a 24. jegyzetnél).

26. A most tárgyalta bevezető fejezethez tartalmilag legszorosabban csatlakoznak a szerzőnek azok a fejtegetései, melyek a 404. szakaszban előírt tárgyi felelősség elhatárolására vonatkoznak (IV. fej.). Ilyen elhatároló mozzanatul az id. szakasz tudvalevőleg az erőhatalmat és a sértett szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartását jelöli meg.

Az erőhatalom fogalmával a szovjet Ptkv. csak két helyen operál: a 48. szakaszban (a keresetelévülés megszakításának okaként) és a 404-ben (a veszélyes üzemek felelősségének elhatároló mozzanataként). Az első eset itt nem érdekel bennünket. Az utóbbiról megtudjuk, hogy a tervezetben még nem szerepelt e mentőök, csak a Központi Végrehajtó Bizottság vette fel a károsult vétkessége mellé.³⁶

Az erőhatalom elméleti fogalmának kialakulását a Ptkv. első évtizedében zavarta az a körülmény, hogy az elmélet és gyakorlat a 403. szakasz általános kijelentését a tárgyi felelősség értelmében fogta fel, így az erőhatalom fogalmával, melynek említése a 404. szakaszban kétségtelenül a felelősség súlyosítására utal az előző szakasz általános szabályával szemben, nem tudott mit kezdeni, hiszen ha már az előző szakaszbeli felelősség felnyúlik a tárgyi felelősségig, akkor a következő szakasznak nincs megfogható értelme, az erőhatalomnak nem marad alkalmazási tere. (*Superflua lex non loquitur.*)³⁷ Az erőhatalom akkor nyerte vissza helyét a felelősségi rendszerben, mikor az elmélet és gyakorlat visszatért a 403. szakasz magyarázatánál a vétkességi alapelvhez — talán éppen a most jelzett megfontolás, mint legfőbb argumentum hatása alatt — s ezzel az erőhatalom a 404. szakaszban foglalt rendkívül fontos különfelelősség egyik ismérvévé lett.

Ezzel a felfogásbeli változással azok a megoldási kísérletek, melyek a szovjet elméletben a most tárgyalta pontra nézve felmerültek, lényegileg a jogtörténet körébe mentek át. Mivel azonban a jelen írásnak nemcsak az élő jog ismertetése és kritikája, de fejlődéstörténetének informatív ismertetése is programjába tartozik, nem találok feleslegesnek e kísérleteket a szerző adatai nyomán itt egy jegyzetben röviden ismertetni.³⁸

³⁶ Előfordul az erőhatalom fogalom és elnevezés mint mentőök a Szovjetunió tengerhajózási törvénykönyvében (132. szakasz) az utas életében vagy testi épségében történt kárra való vonatkozásban, a vasúti fuvarozásnál (az 1935. évi Vasúti Szabályzat 68. szakasz) a fuvarozott áru „elemi jellegű behatás” folytán történt elveszte vagy megrongálódása esetére, végül a légi közlekedés törvénykönyvének 78. szakasza még az erőhatalomra is kiterjedő felelősséget állapít meg (a vonatkozó nemzetközi jogi egyezményekkel összhangban) a légi járművön előfordult személyi vagy dologi károkért is.

³⁷ Így jutott például P. I. Sztucska ahhoz a fentebb (34. jegyzetnél) már érintett magyarázathoz, hogy a kodifikátorok az említett két szakaszt különböző törvénykönyvekből vették át. (151/210. o.) Sztucska egyébként, mint a szerző értesít, elveti mind a vétkesség, mind az okozás elvét és a „társadalmilag káros” magatartásért való felelősség fogalmával pótolja. Ezért őt a szerző az okozási elv hívei közé sorolja. Ez azonban már több, mint a nyers „okozási” elv.

³⁸ Elsőül említi a szerző a Ptkv-nek 1928-ban megjelent „magyarázatát” (Az OSzFSzK polgári törvénykönyve. Tudományos magyarázat. 1928. XX. füzet 26. és köv. o.), mely így definiál: „Az erőhatalom oly veszély, amely elháríthatatlan és egyben nem sajátossága az adott tevékenységnek, nem megnyilvánulása a tevékenység sajátos vonásainak.” Még hozzáteszi: „A kár elhárításának lehetőségét vagy lehetetlenségét tisztán objektíven kell mérlegelni.” Ez nyilván egyezik a német objektív felfogással. — N. Toporov egy folyóirati cikkében (*Fokozott veszélyforrás*. Munkásbíróság, 1926. 19. sz. 11. o.) is az akkor uralkodó általános objektív felelősség álláspontján a 403. és 404. szakasz közti különbséget abban látja, hogy az előbbinél elég a mentességhez az elháríthatatlanság egyszerű bizonyítása, ellenben a 404-nél csak „az erőhatalom, vagyis rend-

Az elméleti irodalom méltatása után az erőhatalom bírói gyakorlatban kiképződött fogalmának ismertetésére tér a szerző (180—191/254—267. o.). Megállapítja, hogy e tekintetben a bírói gyakorlat fejlődésében az általános állampolgári (egyben gazdasági) fejlődésnek megfelelőleg két szakasz különböztethető meg: az októberi forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig, és a város és falu tőkés elemeinek felszámolása után a szocialista gazdálkodás teljes győzelméig tartó szakasz. Az utóbbi, a gépesített üzemek kora fokozza a követelményeket az üzemekkel szemben. Míg az első korszak az elháríthatatlanság mozzanatát hangsúlyozza, az utóbbi a felelős személy szempontjából valóban objektív véletlen eseményt ért erőhatalom alatt, így történik, hogy a negyvenes évek gyakorlata gyakran utasítja el a károkozónak az erőhatalomra való hivatkozását a szubjektív mozzanat kizárásával ott, ahol a korábbi helyt adott ennek.

kívüli erejű, előre nem látott és elháríthatatlan elemi jelenségek beavatkozása” mentesíti. Toporov azonban, mondja a szerző, a 403. esetén is objektíven fogja fel az elháríthatatlanságot, így nála a különböztetés elesik. — A vétkesség gondolata azonban már a huszas évek során kezdett előtérbe jutni a 403. szakasz magyarázatánál. Az ellentétet az írók úgy próbálták kiküszöbölni, hogy a 403-ban az egyszerű véletlent vették fel a felelősség határául, a 404-ben a „minősített véletlent”, amit Novickij professzor már 1921-ben (a Ptkv. előtt) megjelent könyvében (*A polgári jog vázlata*. II. 151. o.) proponált, s e nézet a szerző szerint folyóirati cikkekben más íróknál (Aszknazij, Stejnberg, Nyecsajev, Pergament) is elfogadásra talált (155/216. o.). (Az idézetek közül azonban Aszknazij csak az objektív elháríthatatlanságot ismeri el mentőöknek a 403-nál is, amit a szerző kifogásol is.) — Hosszan beszél a szerző (159—168/221—234. o.) Venediktov professzor álláspontjáról, aki a *Szerződési fejelem az iparban* c., 1935-ben megjelent munkájában kikel a véletlen és az erőhatalom fogalmainak a burzsoa jogból bírálat nélkül való átvétele ellen, mivel e fogalmak szerinte a szovjet gazdasági jog alapelveivel ellenkeznek. A római jogból örökölt erőhatalomnak rációja szerinte az, hogy megadja az adós felelősségének határát ott, ahol a burzsoa jog kivételesen túlmegy a vétkesség elvén. A megkülönböztetésnek azonban egyszerű és minősített véletlen között „a kizsákmányolással kapcsolatos osztályjellege van” (? — a szerző nem közli Venediktov megokolását), így ezt átültetni helytelen. Venediktov beérné a Ptkv-ben az általános kijelentéssel: „nem tudta elhárítani a kárt”, legfeljebb a vasúti és hajózási vállalatoknál kívánna példálózó felsorolásokat. Álláspontját azonban az elmélet és a gyakorlat egyértelműleg elvetette. — Utána Agarkov professzorral száll hosszabb vitába a szerző (168/234. és köv. o.), aki az 1938-ban megjelent polgári jogi tankönyv vonatkozó fejezetébe (II. köt. 404. o.) élesen elkülöníti a 403. szakasz általános felelősségét, mely a véletlenre már nem terjed ki, a 404-étől, mely csak a minősített véletlennél, az erőhatalomnál áll meg. Még ezt is szubjektíven fogja fel, mint „olyan eseményt, mely semmiféle óvintézkedéssel nem hárítható el”. (171/229. o.) Az irodalomban felmerült észrevételek nyomán Agarkov ezt a meghatározást így egészítette ki: „Az erőhatalom szempontjából az jellemző, hogy az elháríthatatlanság nem az adott személy számára, de általánosságban lehetetlen. (1944. évi tankönyv.) A szerződési felelősség kérdéséhez címmel 1945-ben megjelent tanulmányában (*A szovjet polgári jog kérdései* c. gyűjteményben, 122. o.) pedig még hozzátesszi: „Figyelembe kell venni a technika és a gazdaság állapotát az adott időben”. Vagyis Agarkov erőhatalmi fogalma a szerző szerint nem más, „mint felmentés a hanyagság, a lemaradottság vádjá alól a technika adott színvonalához képest”, s mint ilyen „egyenest ellentéte az úgynevezett szublimált vétkességnek, a különösen kifinomult hibáztathatóságnak”. (176/246. o.) — Végül röviden idézi a szerző T. B. Maleman aspiráns meghatározását (*A Szöv. Jogt. Intézet aspiránsainak tud. ülészsaka előadásainak tézisei*) mint olyat, melyben „az erőhatalom kérdése teljes megoldásra talál oly álláspont alapján, melynek semmi köze nincs a burzsoa objektív elméletéhez”: „Erőhatalom = semmiképp el nem hárítható, a fokozott erő forrásán kívülről oly esemény, amely az erőforrásra gyakorolt hatásával előidézte a környezetre veszélyt jelentő sajátosságok károkozó megnyilvánulását.” (177/247. o.) — A definíció kétségkívül helyes. — Végül ismerteteti Joffenek egy korábbi munkájában kifejtett álláspontját e kérdésben. Joffe későbbi munkájában foglalt meghatározásról már szoltam.

Az új gyakorlat vezérelveit a szerző a következő pontokba foglalja össze (183—191/257—267. o.): 1. Az erőhatalmat a bírói gyakorlat *egységes fogalomnak* tekinti az egész polgári jogra nézve. 2. Az erőhatalmat *objektív véletlenként* fogja fel. 3. *Viszonylagos jelleget* ad neki, de e viszonylagosság is objektív (hely és idő viszonyaitól, nem szubjektív előfeltételektől függ). 4. Az erőhatalom a káros következménynek mindig egyik *szükségszerű oka*, mely *előmozdítja* a káros következményt a mellett a másik ok mellett, amelyért a szóbanforgó személy felelős. 5. Az erőhatalom nem esik egybe a felelős személy vétkessége nélkül beállt bármely eseménnyel.

Befejezve áttekintését az erőhatalom szovjet elmélete és bírói gyakorlata felett, a szerző elmulasztja pozitív formában összefoglalni saját nézetét e kérdésben, így az olvasóra marad, hogy ezt a szerző ismertető és kritizáló előadása során elszórt megjegyzéseiből próbálja összeállítani. E feladat nem éppen könnyű, mert ő valamennyi ismertetett író álláspontját kritizálja (legkevésbé *Malcman* hiányosan ismertetett felfogását). Annyi mindenesetre kitűnik e megjegyzéseiből, hogy ő az objektív erőhatalom-fogalom híve s ahhoz a szovjet irodalomban többek (*Genkin, Lunc, Flejsic* professzorok) által képviselt nézethez csatlakozik, mely ezt a fogalmat az újabban tört nyert okozatossági megkülönböztetésre vezeti vissza (szükségszerű és véletlenszerű összefüggés között: erőhatalom olyan *szükségszerű* egyik oka a káros eredménynek, mely a másik ok mellett (melyért ti. az alperes üzem felelős) előmozdította ennek a káros eredménynek bekövetkeztét (188/263. o.).

Ebben helyes az, hogy az erőhatalmi tény csak *egyik* oka a káros eredménynek, a másik ok magának az üzemnek jogszerű (szabályszerű) tevékenysége, melyet csak az „egyik” oknak elháríthatatlan beavatkozása vitt a káros eredmény előidézésére. (Ez az éppen, ami az üzemet berántja a felelősségbe). De ez a felismerés még nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért éppen egy erőhatalmi tény (*casus maior . . . cui resisti non potest*) kell ahhoz, hogy a veszélyes üzem szabaduljon a felelősségtől; miért nem elég ehhez az, ha egy *casus minor*-t igazol, melynek elhárításában vétkes mulasztás vádja nem terheli, mint ahogy ez már emberi tevékenységnél elegendő. A feleletet erre a kérdésre véleménye szerint nem absztrakt filozófiai elgondolások alapján, minők az okozás objektív szükségszerűsége vagy véletlenszerűsége, hanem a gyakorlati élet célszerűségi megfontolásai alapján kell megadni. Ezekre pedig rávilágít a fogalom fejlődéstörténete, s ez egyben irányt mutat arra nézve is, hogy van-e szüksége a szocialista jognak arra, hogy egy, a hurzsoa jogától eltérő erőhatalom-fogalmat képezzen ki magának.

A vis maior első megjelenése tudvalevőleg a római hajóforgalomban (és az utazással kapcsolatos vendéglői megszállásoknál) történt. Mindkettőnek mizerábilis állapota arra készítette az óvatos rómaid, hogy a hajósnak átadott (a vendéglőbe bevitt) áruit, illetőleg dolgait elveszés, megrongálás ellen egy mentséget nem ismerő stipulációval (*salvum fore*) biztosítsa a hajósgazdával, illetőleg fogadóssal szemben. Ezt az előrelátó, praktikus gyakorlatot szentesítette a prétor, amikor egy ediktumával ugyanilyen mértékben felelőssé tette a gazdát akkor is, ha valami okból ilyen stipulációs kikötés nem történt. Ezt a semmi mentséget nem ismerő felelősséget csak a kezdő klasszikus jogtudomány (*Labeo* tekintélye nyomán) enyhítette annyiban, hogy *exceptiót* adott a hajósnak, ha ez vis maiort, azaz egy oly külső körülményt tudott igazolni, mely az áruk visszaadását vagy kiszolgáltatását nemcsak rá nézve, de helyében bármely emberre nézve lehetetlenné tette, így a vállalt stipulációs

vagy az ediktum által diktált kötelezettségét az *ultra posse nemo tenetur* elv alapján megszüntette. Érthető, hogy az akkori bizalmatlansággal terhelt felfogás ilyen mentő okul csak a legszembeszökőbb eseteket (hajótörés, kalóztámadás stb.) ismerte el s ezt alkalmazta a tradíció nyomása alatt akkor is, amikor a jogtudósok gyakorlata ezt a hajósra szabott felelősséget az otthoni forgalomban is kiterjesztette oly esetekre, ahol valaki a maga dolgát használat, zálogbiztosíték stb. céljára a maga érdekében másnak őrizetbe (*custodia*) adta (régén nyilván hasonló stipulációigéret mellett).

A vis maior szabálya tehát *bizonyítási szabályként* született meg, kivételként a bonae fidei actiok rendes szabálya alól, mely az adós kötelezettségének megszüntét már az egyszerű casus esetén is megszüntnek tekintette, ahol az adós vétkességének bizonyítását a hitelezőre nézve nem gátolta az adós javára fennálló bizonyítási szükséghelyzet. Ahol ez (mint a kizárólagos őrizetbe vett dolgoknál) fennállott, ott éppen a bona fides nevében a mentekező bizonyítást áthárította az adós terhére, aki ezt könnyebben teljesítheti, és mértékét fel emelte a casus maior (a minden kétséget kizáró kötelemszüntető ok) magaslatára. Bizonyítsa ez, hogy az áru kiszolgáltatása (vagy visszaadása) „nem rajta múlt”, hanem egy tőle független (rá nézve idegen) oly okon, amellyel semmiféle emberi erő nem birkózhatott volna meg. Jellemző azonban, hogy a klasszikusok e különszabály alól kivették az ingyen teljesítő adóst, a mandatóriust, a depozitáriust, negotiorum gestort.

Vagyis itt áll előttünk a vis maiorig menő felelősség két mozgató eleme: a bizonyítási szükséghelyzet és az aktív érdekelttség szempontja. Ez a kettő, és nem a veszélyesség adja ki ma is az úgynevezett „veszélyes üzemek” felelősségét. (Ki mondaná ma komolyan, hogy a vasúti áruszállítás veszélyes foglalkozás?) E kettőhöz hozzájárul még a gyakorlatban egy gazdasági szempont: az adós teherbíróképessége, ami rendszerint csak a nagyüzemeknél van meg s ami az egész elgondolásnak gyakorlati funkcionálását lehetővé teszi. Egy egylovas fuvarozót vagy egy kézikocsis hordárt bajos volna a vasúti üzletszabályzat előírásai alá fogni.

E gazdasági és szociális megfontolások világánál semmivé foszlik az a teória, amely a vis maior és az egyszerű casus eseteinek különbségét a szükség-szerű és véletlenszerű okozatosság különbségére vezeti vissza. Ennek a szocialista elmélet és gyakorlat sem veszi hasznát. Ellenben hasznát venné annak a Haftpflichtgesetzeiben érvényre jutott felismerésnek, hogy a vis maior mellett szükség van egy alacsonyabb, enyhébb mentességi okra is, különösen azóta, hogy az élet szükséglete a vétkességtől mentesített felelősséget kiterjesztette a kisebb kaliberű „veszélyes üzemekre” is, minők az autók, traktorok s effélék. A vis maior fogalmát az utolsó évtizedek nagy üzemeihez történő méretezés nagyon magasra tolta fel. Ehhez a mérethez viszonyítva az úttestre az autó elé váratlanul lerohanó kisgyermek vagy kutya, malac ténye, bár adott esetben éppen olyan kivédhetetlen, mint a hegyoldatról legördülő szikláé vagy lavináé, vis maiornak nem nevezhető, de az autós felelősség alól való mentességének éppen oly jó oka lehet, mint emez. Miért? Éppen, mert kivédhetetlen és az autósra idegen, külső tény volt. A „veszélyes üzem” is csak a saját tényéért tehető felelőssé, nem idegenért is. Utóbbiért csak akkor, ha az rá nézve elhárítható volt, aminek elmulasztása már saját tény. Ha az adott esetben a kisebb kaliberű idegen beavatkozás is elháríthatatlan volt, a felelősségnek el kell esnie. A különbség ez eset és a vis maior esete közt csak a bizonyításban van. Az utóbbi már magában hordja az el-

háríthatatlanság ismérveit, az előbbinél ezt külön kell bizonyítania annak, aki rá mint mentőokra hivatkozik. Itt ugyanis kétes marad, hogy egy ügyesebb, tapasztaltabb autóvezető egy jobb fékrendszerrel bíró kocsin nem tudta volna-e elhárítani a kárt. A lényeg, ami mindkettőnek a mentesítő erőt megadja, ugyanaz: idegen ok mind a kettő, a felelősséget érte nem viselheti az, akire az ok idegen volt. Hogy a rómaiak megálltak — a maguk gyenge lábon álló perbeli bizonyítási rendszere mellett — a kézzelfogható vis maior fogalomnál, nem ok arra, hogy a mai tökéletesebb bizonyítási módszerek mellett a vis maior jelenségének finomabb formában jelentkező alakzatát ne engedjük szóhoz jutni a felelősségi mérlegelésben. Viszont a belső ok, még ha méreteiben a vis maior külső formái közt jelentkezik is, pl. bányalégrobbanás s effélék, a belső üzem felett mindig ott lebegő bizonyítási kétség miatt nem jöhet mentőokként számba.

27. A fejezet második részében hosszan (191—242/268—340. o.) foglalkozik a szerző a másik mentőokkal, a károsult vétkességével, amiről ő egyébként egy külön tanulmányt is írt,³⁹ de itt a veszélyes üzemekre vonatkozóan megismétli az ott mondottakat. E fejezetrész túlnyomólag tételes jellegű. Egy aránylag rövid bevezetés után részletkérdésekbe merül el (beszámíthatatlan személy és a jogi személy mint károsult, a szívességi utas problémája, járművek összeütközése).

A bevezetésben megemlíti, hogy a törvény első évtizedében egyes írók az objektivista felfogás hatása alatt, a 403. és 404. szakaszban a károsult magatartásának megjelölésére használt kifejezés (nyeosztorozsnoszt = vigyázatlanság, illetőleg nyebrazsnoszt = hanyagság, semmibevevés) különbözősége alapján tartalmi különbséget akartak tenni a két szakasz szabálya közt, de ezt a későbbi elmélet elejtette. Ellenben nem tesz említést arról a lényegesebb különbségről, mely a károsult vétkessége tekintetében valóban fennáll a szerződési és a szerződésenkívüli viszonylatokban (előbbiben a kisebb vétkesség is beszámít a károsultnak, utóbbinál csak a súlyos, amit *Agarkov* professzor már az érdekelv bevonásával magyarázott, azzal ti., hogy míg szerződésen kívül a károsultat egy őt rendszerint váratlanul jött „nem kívánatos” támadás éri, addig a szerződésnél a hitelezőtől az általa is kívánt teljesítés létrejöttében nagyobb odaadást lehet elvárni. *Agarkov* e megoldásban nem alap nélkül látja a szovjet jog fölényét a burzsoa jogokéval szemben.⁴⁰

A fejezetrész főproblémája kétségtelenül az, hogy a károsult vétkessége micsoda elvi alapon befolyásolhatja a vele szemben álló külső okozó felelősséget. E tekintetben a szerző eljut bizonyos helyes alapvető felismerésekre, de ezeket nem tudja kiaknázni. Helyes az a megállapítása (194/272. o.), hogy „a károsult voltaképp együttokozó a kárnál”, de hibás mindjárt az e megállapításhoz hozzáfűzött az a megszorítása, hogy csak akkor, „ha a kár keletkezését előmozdította”. Hiányzik nála a károsult közreműködésének pontos elemzése. Ez a közreműködés ugyanis — mint fentebb már rámutattam — a beszámítás szempontjából többféle és egymástól lényegesen különböző értékű lehet. Lehet, hogy egyenesen ő volt az aktív kezdeményező: a kutyaival ingerkedett, mire ez megharapta; a gépet, melynek kezeléséhez nem értett,

³⁹ *A károsult vétkességének jelentősége polgári jogsértés esetén.* Moszkva, 1950 (E tanulmánynak csak egyes részei ismeretesek előttem.)

⁴⁰ *Agarkov, A szerződéses felelősség kérdéséhez. (A szovjet polgári jog kérdései c. gyűjteményben.* Moszkva, 1945. 146. o.)

tilalom ellen működésbe hozta s ebből kára támadt stb.= itt a kárát maga viseli. Lehet, hogy közreműködése egyenértékű volt a másik okozóéval: két autó összeütközött. Az, amelyik szabályosan haladt, kiesik a beszámításból, mert felelősség csak jogellenes (szabályellenes) magatartásért van. Ha mindkettő szabálytalanul hajtott, közösen viselik a kárt a bíró által az okozásnál tanúsított és a beszámításra kiható magatartás mérlegelése szerint (például egyik kevésbé volt szemrehányható, mint a másik. Esetleg a bíró teljesen az egyikre is háríthatja a kárt.) Végül lehet az egyik magatartása teljesen passzív jellegű és teljesen szabályszerű: az útszélen előírás szerint parkírozó autóba belerohan a részeg másik autós. A bekövetkezett kárért elvileg csak ez felel.

A törvényhozó azonban nem áll itt meg. A törvényhozó nemcsak a még be nem következett kár megelőzését írja elő kötelezőleg, hanem a már bekövetkezett kár továbbterjedésének lehető csökkentését is. Előírja ezt még a kár felidézésében teljesen ártatlan károsult terhére is. Előírta már a burzsoa jog is, annál inkább elő kell írnia a szocialista jognak, mely a társadalmi vagyoni védelmére különös hangsúlyt helyez. E szabály rációjával fentebb Joffe könyvének megbeszélésénél (17. pont in fine) már foglalkoztam, de most vissza kell térnem rá, mert Joffe éppen Antyimonov egy előző könyvének (39. j.) bírálataival kapcsolatban fejtette ki először ott kifogásolt nézetét.⁴¹ Antyimonov azonban ez újabb könyvében is kvázi elrejtve, mellékesen, a jogi személy mint károsult vétkességének tárgyalása közben egy lábjegyzetben ismétli meg, Joffevel polemizálva, azt az álláspontját, hogy „nem a . . . jogsértő jogosult a károsultat »vádolni« (a kár elhárításában történt mulasztásért), hanem csupán az állam; a károsult vétkes magatartásának jogellenessége csakis a jogszabály megsértésében, a szocialista együttélés szabályainak (az egész társadalom érdekeinek) megsértésében áll”. (217. o. 1. j./ford. 372. jegyz.) Ebben szerintem is igaza van. Ezzel a felfogással azonban nem áll összhangban az — mint ezt már Joffe is megjegyezte —, hogy az állam elleni jogsértés szankcióját meghagyja a kívülálló jogsértő javára szóló felelősségcsökkentésnek. Viszont annak a megoldásnak, hogy a külső okozó, vagy legalább a kedvezményre nem érdemes (dolózus vagy durván gondatlan) külső okozó a károsultnak fizetendő kártérítési összeg csorbulása helyett az állam javára fizesse be a károsult rovására eső kárnagyobbodás összegét, bizonyos gyakorlati nehézségeit látom. Ki érvényesítené az állam jogát, a bíró vagy az ügyész? A helyzet meggyőződéseim szerint úgy alakulna, hogy a nem-dolózus külső okozó, aki saját javára dolgozik, sokkal nagyobb hatékonysággal kutatná ki az elhárításban mulasztó károsult hibáit, mint a dolózus okozó helyett eljáró bíró vagy ügyész, s ezzel a károsultra nehezedő elhárítási kötelezettség ezzel az ellenféllel szemben való viszonyában csökkenne. Az ő kötelme itt valóban büntetéssé válna, aminek logikus folytatása az kellene hogy legyen, hogy a szándékos vagy durván gondatlan önkárokozás általában is büntetés alá kerüljön.

Külön szakaszban bőven (202—213/282—298. o.) tárgyalja a szerző azt az esetet, amikor a veszélyes üzem mint károkozó egy, az általános jog alá tartozó nem veszélyes üzemmel vagy magános személlyel kerül szembe mint károsulttal. Az eset meggondolást kelt már általánosságban a tekintetben, hogy lehet-e egy ügyet kétféle jogszabály alapján eldönteni, egyik felet az általános, a másikat a különös jog szerint megítélni? Különösen élessé

⁴¹ A leningrádi egyetem *Értesítője*. 1951. 2. sz. 135. o.

válí a helyzet akkor, ha a veszélyes üzem egy beszámíthatatlan személlyel kerül együttokozóként szembe: egy kisgyermek vagy egy őrült fut a szabályosan hajtó autó vagy villamos elé s ez kivédhetetlenül elgázolja. A törvény betűje szerint az üzem felel, hisz a károsult nem volt súlyosan vétkes, sőt egyáltalában nem volt vétkes. A szovjet bíróságok a szerző értesítése szerint és helyeslése mellett (205/287. o.) így is ítélnék. A nyugati burzsoa elmélet ebből a lehetetlen helyzetből, mely a jogérzettel nyilván ellenkezik, azzal az erőszakolt fogással igyekezett szabadulni — szintén a vétkességi elv rabságában —, hogy megkonstruálta a vétőképtelenek vétkességét, ezt a fából vas-
karikát. Egyes szovjet bírói ítéletek a szülők, gyámok vétkességének erőszakolt bevonásával kísérleteztek, mint a szerző értesít. Mindkét álláspont hibás. Mindkettő azon a hiányon alapul, hogy nem ismerik az „elháríthatatlan külső ok” (a francia *cause étrangère*) fogalmát, amely, mint láttuk, lényegében azonos a vis maior-ral, csak kaliberében kisebb, elháríthatatlanságát illetőleg nem olyan kétségenkívüli, hanem külön bizonyítandó, de ha egyszer bizonyítva van, amazzal egyenértékű. Elháríthatatlan külső ok káros hatásáért, származzék az akár eget-földet rázó eseménytől, akár egy kisgyermek cselekményétől, felelősséget senkitől, még a veszélyes nagyüzemtől sem követelhetünk meg, mert ez annyi volna, mint belőle ingyenes kárbiztosítót csinálni. Hogy ez a külső ok éppen a károsult tényében jelentkezik, az a felelősségre vont személyre vagy üzemre teljesen közömbös. Ő csak a maga okozásáért felel, ha ti. az jogellenes, ami ez esetben sem forog fenn.⁴²

28. Külön szakaszban, de e fejezetben szól szerző az ún. *szívdességi utast* ért automobilbalesetért való felelősségről. Az eset nyilván nem a fent tárgyalt gondolatkörbe tartozik, mert nem a károsult utasnak a kár körüli vétkességéről van szó, de ha már a szerző itt hozta szóba ezt a kérdést is, röviden kitérhetünk rá.

A szerző elhárítja egyes neves burzsoa jogászoknak (a francia *Mazeaud* fivéreknek, az angol *Salmond*nak) azt a nézetét, hogy az ilyen utas „a vállalkozás részesévé” válí a velejáró kockázattal, így nincs igénye a vendéglátó tulajdonos ellen, még ha ez vétkes is (222/310 és köv. o.). Ellenben helyesli a szovjet bíróságok álláspontját, melyek a kocsí üzem-bentartóját felelőssé teszik azon az egyszerű alapon, hogy a 404. szakasz mentőokainak egyike sem forog fenn (222/312. o.). Megjegyzendő, hogy a szovjet bíróságok az ember életében vagy testi épségében okozott kár esetét, még ha az valamely szerződéses viszony körében merült is fel, a 403—404. szakasz szabályai szerint bírálják el (224/314. o.).

Nézetem szerint itt kétségen kívül szerződéses viszony forog fenn, mely a megbízáshoz áll legközelebb. Ha csak az utas dolgainak elviteléről van szó, ez kétségtelen, de ugyanez kell hogy álljon személyére nézve is. A mandatárius a Ptkv. 253. szakasza szerint minden vétkességéért (gondatlanságáért) felel, tekintet nélkül arra, hogy a mandátum ingyenes volt-e vagy díjazott. Véleményem szerint a kettő között különbséget kell tenni. Ingyenes megbízott csak súlyosabb hibájáért kell hogy feleljen, amit az itt igazán alkalmazandó culpa in concreto helyett elfogadhatónak vélek.

29. A könyvnek eddig nem tárgyalt többi fejezetei: a II.: A fokozott veszélyforrás fogalma; az V.: A fokozott veszély forrása által okozott kárért

⁴² Ez a felismerés megcsillan a szerzőnél is, amennyiben a károsult tényét az erőhatalommal veti össze, mint azonos jelentőségű tény. (194/272. o.)

felelős személy; a VI.: Keresetelévülés; — tételesjogi tartalmúak, így vizsgálódásaim köréből kiesnek.

A III. fejezet, mely az okozati összefüggés sajátos kérdéseiről szól a fokozott felelősséggel való vonatkozásaiban, szintén csak részben, az okozatosság általános felfogását érintő bevezető szakaszában tartozik ide. A szovjet elméletben uralkodó okozatossági tanról az előzőkben eléggé részletesen szoltam; ismétlésekbe bocsátkoznom felesleges volna, ezért itt csak a szerző néhány olyan általános érdekű megállapítását emelem ki, melyeket helyesléssel olvastam. Ezek a következők: „Nincs és nem is lehet más okozatos összefüggés, mint fizikai” (105/147. o.). Továbbá: „Mikor a törvény okozatosságról beszél, ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a kárt egyetlen ok idézte elő, ... elég, ha a felelős személy egyike volt a kár okainak” (107/149. o.). (Ezt pozitíve úgy formuláznám: A felelősséget megalapító kárt *sohasem* egyetlen ok idézi elő.) „A bíróság ítélete, mellyel megállapítja valamely személy felelősségét, nem merülhet ki abban, hogy konstataálja az okozati összefüggést a létrejött kár és az illető személy magatartása közt” (108/151. o.) — azt azonban, hogy mi kell még hozzá, a fejezet további része nem mondja meg precízen. Ez az, amit leginkább hiányolok: azoknak a jogpolitikai rációknak kifejtése, melyek az okozatossági kapcsolat alapján — mely, mint a szerző helyesen mondja, magában nem elég — a felelősséget kialakítják, általában is, speciáliter a veszélyes üzemeknél is. Az, amit az utóbbira nézve a szerző — az általános szovjetjogi felfogással egyetértőleg — rációként kiemel (a technikai tökéletesítésre serkentés), nagyon vékony és távolabbi szál. A szerző elejti még a szovjet elméletben újabban örvendetesen felkarolt prevenció-elvet is, mikor annak csak ezt a távoli vonatkozását ragadja meg. Nem veszi észre a másik oldalon azt a gyakorlati motívumot, mely a felemelt felelősséget, hogy úgy mondjam, jogtechnikai szempontból indokolja, a bizonyítási nehézségek közrehatását a „veszélyes” (többnyire *nagy*) üzemek károkozásainál, sem azt a szociális jellegű érvet, mely a vétlen kár visszahárítását is követeli arra, aki azt a maga érdekében folytatott aktivitással, bár ártatlanul, előidézte.

A fejezet részlettárgyalásaihoz nincs megjegyzésem.

ТРИ КНИГИ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА В СОВЕТСКОМ ПРАВЕ

Гези Мармон

Статья является продолжением работы, опубликованной в томе I₁ настоящего журнала, на тему о монографии проф. Матвеева об ответственности.

В статье прежде всего говорится о монографии О. С. Иоффе. Автор, придерживаясь системы принципа объективной ответственности, критикует в первую очередь взгляд О. С. Иоффе на вину как основу ответственности. Он считает, что принцип предупреждения причинения вреда с распространением крупных предприятий, вынуду растущих трудностей доказывания, выдвигает на передний план принцип объективной ответственности; и лишь в этих рамках, для индивидуализации ответственности, применяются принципы интереса, а с учетом материального положения причинившего также вины. Это основное противоречие в подходе накладывает свой отпечаток на весь дальнейший ход статьи.

Автор считает правильным, что Иоффе отвергает различие между органами и другими служащими юридического лица, а также взгляд о природе виновности юридического лица как такой организации его деятельности, которая привела к причинению

вреда. Но автор не считает убедительной точку зрения Иоффе на ответственность юридического лица в том плане, что совокупность его служащих составляет единый коллектив, и поэтому причинение вреда каждым отдельным служащим считается причинением вреда юридическим лицом.

Попытка Иоффе на разрешение вопроса о причинной связи, основанная на различии между созданием возможности и претворением ее в действительность, рассматривается автором статьи как привнесение юридико-политической оценки в объективный момент причинности.

В соответствии с принципом объективной ответственности, автор считает внутренние противоречивыми высказывания Иоффе на меру виновности. Он считает, что принятие объективного критерия, как меры виновности, означает отказ от принципа вины в отношении лиц, отличающихся от среднего, а коррективы Иоффе, содержащие субъективные элементы, не отвечают требованиям гражданского оборота, ввиду отказа от объективного подхода.

Объяснение казусов из советской практики на базе объективной ответственности может быть принято постольку, поскольку оно основано на поощрении усиленной самозащиты. Однако это, с одной стороны, означает отказ от точки зрения, по которой поощрять может лишь ответственность, основанная на виновности, а с другой — это не подходит ко всем случаям. Для этих случаев нельзя считать удовлетворительным объяснение в связи с опасностью, ибо опасность сама по себе не может быть мотивировкой для объективной ответственности, а может вести лишь к усилению меры опасности, *diligentiae*.

Далее, в статье говорится о монографии Антимонова. Автор несогласен с резкой критикой против прежних объяснений объективной ответственности и считает «расплывчатым» собственное объяснение Антимонова, основанное на специфическом виде данной деятельности.

В связи с анализом понятия непреодолимой силы в статье говорится, что это понятие сложилось в качестве правила доказывания. Необходимость доказывания, вместе с принципом активной заинтересованности и лучшим имущественным положением причинителя, привела к возникновению повышенной ответственности источников повышенной опасности. При таких обстоятельствах нет необходимости в проведении различия между непреодолимой силой и случаем на основе необходимого или случайного характера причинной связи. Автор статьи согласен с существом положений о виновности потерпевшего, но отмечает, что невозможно правильно оценивать роль недееспособного потерпевшего без понятия «*cause étrangère*». Автор также согласен с точкой зрения Антимонова на причинную связь.

TROIS LIVRES SUR LA RESPONSABILITÉ CIVILE EN DROIT SOVIÉTIQUE

Géza Marton

L'article est la continuation de l'étude publiée dans le premier fascicule du Vol. I de notre Bulletin consacrée à la monographie du Prof. Matvéiev sur la responsabilité civile.

L'auteur traite d'abord la monographie de O. S. Ioffe. Partisan de la doctrine de la responsabilité objective, l'auteur critique les vues du Prof. Ioffe fondées sur la culpabilité. Suivant l'auteur le principe de la prévention milite en faveur de la responsabilité objective, étant donné les difficultés toujours grandissantes de la preuve, comme une des conséquences de la multiplication des grosses entreprises; c'est dans ce cadre que le principe de l'intérêt et l'idée d'une majeure capacité économique arrivent à jouer un certain rôle et à côté de ceux-ci le principe de la culpabilité comme moyen au service de l'individualisation.

C'est le même antagonisme des vues qui continue à caractériser la critique exercée par l'auteur de l'article.

L'auteur est d'accord avec le Prof. Ioffe pour repousser toute discrimination entre les organes et les autres fonctionnaires des personnes morales, comme également cette opinion suivant laquelle la culpabilité des personnes morales consisterait dans la mauvaise organisation de leur fonctionnement, aboutissant à provoquer des dommages. Par contre, l'auteur considère comme peu convainquante la solution du Prof. Ioffe attribuant la responsabilité de la personne morale au fait que ses employés constituent

une collectivité homogène et qu'ainsi les dommages causés par un d'eux doivent être considérés comme causés par la personne morale même.

La tentative de Ioffe de résoudre le problème du rapport de cause à effet par une distinction entre la création et la réalisation d'une possibilité, selon l'auteur n'est autre chose que l'introduction d'un jugement de valeur politico-juridique dans l'élément causal objectif.

Fidèle à la position objectiviste de son auteur, l'étude considère les explications concernant l'appréciation de la culpabilité comme étant en contradiction avec elles-mêmes. Selon l'auteur, tout jugement porté sur la culpabilité en base de critères objectifs équivaut à l'abandon du principe de la culpabilité en ce qui concerne les personnes qui s'écartent de la moyenne ; tandis que les correctifs apportés par Ioffe, qui contiennent des éléments subjectifs, abandonnent le terrain de l'appréciation objective et ne satisfont pas aux exigences du commerce du droit civil.

L'explication des groupes de la responsabilité objective en droit soviétique peut être acceptée en tant que la distinction qui est à leur base est fondée sur l'idée de l'encouragement à une plus grande prévention. Ceci signifie cependant l'abandon de la thèse, suivant laquelle la responsabilité basée sur la faute pourrait avoir également un effet stimulateur et d'autre part il ne peut pas être appliqué à tous les cas. Pour ces derniers, l'explication par le caractère dangereux n'est pas satisfaisante, car le caractère dangereux d'un acte pour la société en soi-même ne suffit pas à motiver la responsabilité objective ; il peut contribuer seulement à faire augmenter la mesure de la culpabilité c'est à dire de la diligence.

L'article s'occupe ensuite de la monographie d'Antimonov. Il n'accepte pas la critique exercée par cet auteur contre les explications antérieures de la responsabilité objective et considère comme vague l'explication fournie par Antimonov, basée sur la nature particulière d'une activité donnée.

En ce qui concerne l'analyse de la notion de la force majeure, l'article démontre que cette notion s'est formée comme une règle de la preuve. Les difficultés de la preuve, à côté de l'idée de l'intérêt et du potentiel économique de l'auteur du dommage, ont contribué à la formation de la plus grande responsabilité des usines dangereuses. Dans ces conditions il est cependant sans importance qu'on veuille faire distinction entre les cas de force majeure et les cas fortuits, en ce qui concerne le caractère nécessaire ou accidentel du lien causal. L'article se déclare d'accord avec l'essence des déductions relatives à la culpabilité de la victime, tout en observant que la juste appréciation des effets de l'intervention d'une personne irresponsable apparaît comme impossible sans employer la notion de la "cause étrangère". L'auteur est également d'accord avec les thèses fondamentales d'Antimonov relatives au rapport de cause à effet.